

«МИ БОЇМОСЯ ТИШІ»

Захист цивільного населення на Донбасі

CENTER FOR
CIVILIANS IN CONFLICT
RECOGNIZE. PREVENT. PROTECT. AMEND.

«Ми боїмося тиші»

Захист цивільного населення на Донбасі

Місія організації

Місія Центру з питань цивільних осіб в умовах конфлікту (CIVIC) полягає в поліпшенні захисту цивільних осіб, заскочених конфліктами в різних кутках світу. Ми закликаємо і радимо міжнародним організаціям, урядам, військовій владі та нерегулярним збройним силам приймати й реалізувати на практиці правила, що запобігають завданню шкоди цивільному населенню. А в разі, коли цивільним особам шкоди завдано, ми наполягаємо на потребі компенсації шкоди та наданні допомоги після завершення конфліктів. Ми робимо так, щоб голос цих цивільних осіб почули ті, хто ухвалює рішення, які зачіпають життя мирного населення.

Слово подяки

Досліджував проблематику цієї доповіді і її саму готував Адріан Боненбергер за допомогою Марини Сорокіної, Андрія Сотникова, Людмили Янкіної, Наталії Гривняк та кількох інших українських журналістів і адвокатів, дехто з яких побажав залишитися анонімним. Редагував Доповідь виконавчий директор Федеріко Борелло. Її додаткову перевірку виконали: директор програм Марла Кінан, старший керівник програм для БСПА і Південної Азії Сахр Мугамедаллі, старший адвокат програми США Джей Морзе і менеджер з питань комунікацій Крістофер Олбриттон. Стажер CIVIC Бенедикт Абуль-Наср допомагав у дослідженнях і продукції. CIVIC також висловлює подяку Дені Вердеска за дизайн Доповіді і підготовку її до публікації.

CIVIC хотів би подякувати всім тим окремим особам і організаціям, що надали сприяння дослідженням у Києві, а також у містах обіч лінії зіткнення та в «сірій» зоні — місцевостях поблизу лінії зіткнення, де контроль не встановлено жодною зі сторін. І нарешті, але не меншою мірою, усім тим людям, що погодилися розповісти нам свою історію і поділитися своїми поглядами.

<http://www.un.org/Depts/Cartographic/map/profile/ukraine.pdf>

Зміст

Місія організації	iii
Слово подяки	iii
Мапа	V
Резюме	1
РЕКОМЕНДАЦІЇ	4
Українській державі	4
Уряду України та органам влади де-факто самопроголошених Луганської і Донецької Народних Республік	4
До міжнародної спільноти	5
Методологія	5
Вступ	9
Огляд конфлікту	13
Моделі і причини шкоди цивільним	15
Обстріли з артилерії, мінометів і танків	15
НВБ, міни та вибухові пастки	19
Зловживання щодо мирних громадян	21
Чому цивільні особи залишаються	22
Очікування і потреби цивільних осіб	25
Перемістити ведення бойових дій далі від заселених цивільними районів	25
Соціальна підтримка	25
Поліпшити порядок перетину на пунктах в'їзду-виїзду між КТ і НКТ	29
Допомога на переселення подалі від лінії зіткнення або сірої зони	31

На шляху до ліпшого захисту цивільного населення	33
Дотримуватися обмежень на важкі озброєння, встановлених мінськими угодами	35
Прийняти загальнодержавну політику в області цивільного захисту та надання соціальної підтримки після завдання шкоди	36
Створити механізм для відстеження, вивчення і аналізу завданої цивільному населенню шкоди	36
Виключити використання мін і мін-пасток, позначити й видалити НВБ	37
Підвищення рівня підготовки з питань цивільного захисту	38
Спростити і зробити безпечними процедури перетину на контрольних пунктах в'їзду-виїзду	39
Поліпшити зв'язки між громадами і органами влади	40
Висновок	43

Чоловік їде на мотоциклі повз зруйнованої артилерійським вогнем будівлі на околиці Дебальцевого (Україна), де в січні 2015 року відбулася велика битва. Підтримувані Росією сили сепаратистів оточили місто й обстрілювали його мешканців, аж доки його не полишили останні урядові війська. (Джек Кросбі)

РЕЗЮМЕ

Під час війни звикаєш боятися навіть буденних речей, які більшість людей сприймають як само собою зрозуміле. Сьогодні на сході України дорога на роботу чи до школи, відпочинок надворі з сім'єю в неділю по обіді чи праця у власному саду означає вибір між життям і смертю. У цій доповіді задокументовано шкоду, — внаслідок загибелі, каліцтва або знищення майна, — що її зазнали і, головне, й тепер зазнають цивільні особи, опинившись під «перехресним вогнем» конфлікту, що триває в Україні. Її метою є пролити світло на страждання тих, хто залишився, і тих, хто виїхав, та вивчити їхні думки про те, як держава могла б їх ліпше захистити і допомогти їм перелаштувати своє життя. Окрім того, в ній висловлено деякі ідеї і рекомендації, здебільшого спрямовані урядові України і її міжнародним партнерам саме з цієї проблематики.

Відповідно до домовленості про припинення вогню від лютого 2015 року обидві сторони розмістилися уздовж «лінії зіткнення», що її визначають дві, десь по 400 кілометрів завдовжки серії бойових позицій і шанців, які облаштовані паралельно одна одній. У деяких місцях вони настільки близькі до лінії зіткнення, що комбатанти можуть діставати одне одного ручними гранатами, тимчасом як в інших — сторони розділяє відстань у кількості метрів. Дехто з цивільних осіб живе в селах у «сірій зоні», у районах, прилеглих до лінії зіткнення, де ефективного контролю не здійснює ні та, ні друга сторона.

Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) почало вести моніторинг кризи 2014 року. Згідно з його останньою доповіддю, з початку кризи в Україні, відлік якій ведеться від анексії Росією Криму 1 березня 2014 року, конфлікт забрав понад 9 600 життів, призвів до поранення більш як 22 000 людей і змусив понад 1,7 мільйона цивільних осіб переселитися в межах України і поза нею. Хоч і з частковою реалізацією Мінських угод лінія зіткнення ледве змінилася, а число жертв і переміщених цивільних осіб різко впало, важкі бої точаться щодня, а кількість убитих і поранених останніми місяцями швидко зростає. Міжнародна неурядова організація з питань безпеки INSO зафіксувала у період з 1 червня по 31 серпня 2016 року загалом 171 підтверджену жертву з числа цивільного населення — 39 з яких зі смертельними наслідками. Оскільки ця оцінка є мінімальною і консервативною, реальна цифра може бути значно вищою.

Окрім фізичної шкоди, цивільні особи змушені також боротися з психологічними травмами. Психологічні «шрами» поширені серед усіх вікових груп опитаних, але надто серед дітей і людей похилого віку. Жінка, що втекла з Донецька в Київ у серпні 2015 р., так характеризувала проблеми її маленького сина, що стали наслідком війни: «Моєму молодшому синові тепер два роки. Він ще не заговорив і дуже стривожений, бо перші місяці свого життя провів у зоні військових дій. Але нам доведеться повертатися назад, якщо бракуватиме грошей, щоб залишитись [у Києві]».

Деякі цивільні вважають конфлікт безглуздим, а шкоду, заподіяну обома сторонами, як по суті такою, в якій необхідності не було. Ці цивільні особи дедалі цинічніше ставляться до життя і здатності своєї держави подбати про безпеку. «Обидві сторони аж ніяк не захищають цивільних осіб», — каже 18-річна Ольга, що живе в тому, що ще лишилося від Опитного. «Вони стріляють і грають у свою гру, і на нас їм начхати».

Цивільні особи, опитані CIVIC, пов'язували свої основні турботи і потреби в захисті з трьома основними проблемами: артобстріли; боєприпаси, що не вибухнули (НВБ), міни та міни-пастки; і насилля, що вчиняється озброєними суб'єктами.

Постійне застосування важкої артилерії з обох сторін у населених пунктах є достатньо задокументованим. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) зафіксувала понад 4400 порушень у вересні 2016 року, а в серпні кількість порушень була настільки високою, що ОБСЄ змогла лише дати приблизну оцінку

«Обидві сторони аж ніяк не захищають цивільних осіб. Вони стріляють і грають у свою гру, і на нас їм начхати».

їхньому числу, аніж зробити точніші підрахунки. Багато мирних жителів сприймає постійні обстріли цивільних районів як такі, що здійснюються навмисно, а не випадково. Жінка з Нижньої Кринки говорить: «Я не знаю, чи було це навмисно, чи ні, але українці [військові] обстрілювали житлові райони, навіть цвинтар, кожного дня».

Загроза, на яку наражаються цивільні особи не кінчається із завершенням артобстрілів, про що свідчать повідомлення про понад 1410 потерпілих від мін та боєприпасів, що не вибухнули, за 2014 рік. Особливо вразливими є діти, бо ж вони можуть сприймати НВБ за іграшку. Принаймні 40 із зареєстрованих постраждалих від НВБ в період з березня 2014 по жовтень 2016 року були дітьми. Мати двох дітей у Єнакієвому розповіла про один випадок, коли «діти в нашому місті грали з гранатою, що вони її десь знайшли, і отримали серйозні поранення». НВБ також мають економічні наслідки, а надто для селян. Добровolecь, що працює уздовж лінії зіткнення, зазначив: «на Донбасі багато полів, повних мін. Були сільськогосподарськими, а тепер на них повно мін».

В ході дослідження CIVIC чимало цивільних осіб і працівників органів правопорядку також переповідали повідомлення про порушення щодо цивільних осіб. Ветеран Другої світової війни, що живе в Україні неподалік од лінії зіткнення казав, що сепаратисти «обстрілюють зони, де є люди. І не тільки артилерія: вони стріляють по людях із кулеметів. ... Ця війна набагато гірша [аніж Друга світова війна]».

Деякі українські урядові та військові посадові особи (а також багато ветеранів конфлікту) висловлювали думку про те, що цивільні особи, які залишились поряд із лінією зіткнення, зробили це за власним вибором і, таким чином, налаштовані про-сепаратистськи. Проте переважна більшість цивільних осіб, з якими спілкувався CIVIC, малювали зовсім іншу картину. З погляду людей, що живуть там, де щодня стрілянина, залишатися їх змушує якась практична причина, вплинути на яку вони часто не можуть.

Дехто з цивільних осіб надто старі чи немічні, щоб переселятися. Іншим бракує коштів, щоб розпочинати нове життя в іншому місці, а ще когось змусили залишитися їхні сімейні обов'язки. Хтось побачив, що їхні сусіди, які виїхали були, знову повернулися, зробивши висновок, що жити вимушеному переселенцеві важче, ніж жити в зоні конфлікту. Інші ж стали свідками пограбування будинків і крамниць їхніх сусідів, після їхнього від'їзду, тож залишилися, аби захищати своє майно.

Тим, хто залишається, доводиться не лише боротися із загрозами життю в зоні конфлікту, а й стикатися з дискримінацією і недовірою з обох сторін. Як пояснює Віра, цивільна особа, що живе в не контрольованій державою Горлівці: «Тут немає законів, і ніхто не знає, куди нам звертатися. Україна говоритиме, що ми, живучи у своєму домі, підтримуємо сепаратистів. Сепаратисти ж казатимуть, що ми українські колабораціоністи чи щось на кшталт цього. Ніхто не має грошей, ніхто не допомагає».

Цивільні особи вимагають розумних форм допомоги: допомоги на покриття медичних витрат для тих, хто постраждав унаслідок конфлікту, виплати пенсій, допомоги на ремонт або відновлення своїх пошкоджених будинків, матеріально-технічної та фінансової допомоги для тимчасового переселення у безпечніші райони України, а також визнання відповідальності з боку тих, хто завдав шкоди. Тепер з цього всього мало що планується. «Якщо б держава запропонувала переселення як варіант, ми могли б переїхати, та ніхто нам цього варіанту не пропонував», — говорить жінка на ймення Вікторія, що живе на лінії зіткнення. Цивільні особи, які вирішили або вимушені залишатися, мають схожі розумні вимоги: припинити бойові дії в районах, де живуть цивільні, чи поблизу них, покласти край дискримінації стосовно них, а також поліпшити порядок на контрольних пунктах в'їзду-виїзду, аби їм було легше перетинати лінію зіткнення.

Наше дослідження виявило брак інституційних механізмів та політики, спрямованих на захист цивільного населення від шкоди й надання допомоги тим, хто постраждав. Одна жінка в Маріїнці так описує становище: «Щодня обстріли з обох сторін. Працюють і снайпери. Ополченці і українські військові — усі стріляють по нас. Наша вулиця розташована між двома контрольними пунктами. Пожежним і швидкій допомозі до зони в'їздити не дозволяють. Якщо комусь треба отримати ін'єкцію або невідкладну допомогу, я сама це роблю. Ми живемо без електрики і води вже протягом двох років».

Хай там як, з 2014 року Україна багато зробила для захисту цивільних осіб. Вона знову має відносно дієздатне військо, надійну національну гвардію та вжила позитивних заходів щодо припинення найгірших ексцесів з боку воєнізованих організацій, що діють в зоні конфлікту. Цивільно-військове співробітництво ЗСУ (CIVIC) і Міністерство в справах окупованих територій (МОТ) зробили обнадійливі кроки до створення установ, які готові й спроможні захистити цивільне населення.

Ряд спеціальних ініціатив, як то «довідки про знищення», що їх видають місцеві органи влади, та випадки, коли солдати допомагають відновлювати пошкоджене майно і евакуювати мирних жителів, доводять, що за відсутності національної політики найліпше визнають потребу у ефективнішому захисті і допомозі ті представники держави, які живуть пліч-о-пліч з цивільними особами у зоні конфлікту.

До створення інституційного потенціалу треба докласти зусиль. Та, як показує досвід інших країн, у цьому немає нічого неймовірного, і такі зусилля є необхідними для формування умов успішного возз'єднання України, коли прийде така пора. Усі громадяни України по обидва боки від лінії зіткнення мають знати, що їхня держава є для того, щоб їх захистити і їм допомогти. Наші подальші рекомендації можуть стати в нагоді для досягнення цієї важливої мети.

Більшу частку своїх досліджень CIVIC проводила на контрольованих територіях (КТ), і з низки причин адресує більшість своїх рекомендацій державним структурам у Києві. По-перше, українська держава несе відповідальність за безпеку і благополуччя всіх громадян України на усій її території та може отримати користь від нових ідей та рекомендацій в цій сфері, а надто з огляду на мету прийдешнього об'єднання країни. По-друге, держава, схоже, вирішила засвоювати і застосовувати кращі практики і цінності Європейського Союзу (ЄС), Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та інших міжнародних організацій. Ця Доповідь і її основні рекомендації спираються значною мірою на такі кращі практики і цінності. По-третє, у самопроголошених «Донецькій Народній Республіці» (ДНР) і «Луганській Народній Республіці» (ЛНР) міжнародні НУО дедалі частіше стикаються з обмеженнями в доступі та утисками. Окрім того, контакти місцевих жителів з іноземцями призводили до попередження з боку сепаратистської влади. За даними Міжнародної кризової групи, «місцевих жителів, які по роботі часто вступали в контакт з іноземцями, попереджали: «час вибрати, на чиєму ви боці».¹

¹ Міжнародна кризова група (МКГ), «Росія і сепаратисти в Східній Україні», 5 лютого 2016, ст. 4, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/eastern-europe/ukraine/russia-and-separatists-eastern-ukraine>

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Українській державі

1. Проводити загальнодержавну політику захисту цивільного населення й надання допомоги після завданої шкоди на взірць тих, що запроваджено в США та НАТО, але пристосованих до реалій і потреб України. Будь-яка політика має охоплювати всі аспекти захисту, включно з механізмами запобігання шкоді й компенсації за неї та надання допомоги в тих випадках, коли цивільні особи зазнають шкоди внаслідок операцій, а також передбачати виділення необхідного фінансування усім агенціям, причетним до її реалізації.
2. Створити потенціал для виявлення, розслідування і аналізу шкоди шляхом узяття на себе зобов'язання сформувавши Групу з питань ліквідації шкоди, зазваної цивільним населенням (ГЛШЦН) на рівні центрального військового керівництва України. Ця група могла б також здійснювати координацію зусиль військових, спрямованих на захист цивільних осіб, сприяти реагуванню на випадки стверджованої і вже відомої шкоди, завданої цивільним особам, підтримуючи зв'язок з іншими державними суб'єктами з метою забезпечити надання гуманітарної допомоги, здійснення програм соціальної підтримки й компенсації шкоди, де слід.
3. Підвищити рівень підготовки сил безпеки з питань міжнародного гуманітарного права (МГП) та захисту цивільних осіб на основі реальних життєвих ситуацій, з якими стикаються солдати на східних теренах України. Таке «навчання на сценаріях» дозволить їм зрозуміти практичне застосування ключових концепцій, засвоєних у процесі навчання в аудиторії.
4. Поліпшити відносини категорії «громада-державна» шляхом надання повної політичної і фінансової підтримки CIMIC і MOT. До пріоритетів MOT початкового етапу має належати переміщення представників місцевої влади назад у райони на передньому краю для відновлення, по можливості, життєво важливих послуг і знаходження способів, що дозволяють цивільним особам з невідконтрольних територій (НТ) отримувати пенсії, послуги охорони здоров'я і психологічну підтримку.
5. Організувати систему комунікації в масштабі реального часу за допомогою різних засобів масової інформації для надання інформації місцевим громадам про найважливіші події на місцевому, національному та міжнародному рівнях, визнаючи в той же час труднощі в донесенні її до населення в НТ в умовах цензури, запровадженої там органами влади де-факто.

Уряду України та органам влади де-факто самопроголошених Луганської і Донецької Народних Республік

1. Дотримуватися передбачених Мінськими угодами обмежень на важкі озброєння, припинити використання зброї калібром понад 100 мм, і відвести їх від лінії зіткнення, як і було домовлено.
2. Відокремити, наскільки це можливо, цивільне населення від збройних сил шляхом виведення усіх військових частин з цивільних районів. Будь-які військові цілі, особовий склад і/або техніку не слід розміщувати ближче певної відстані від будь-якої будівлі, що активно використовується цивільними особами як житло або притулок — наприклад, не ближче, ніж радіус вибуху боєприпасів, які переважно використовує протилежна сторона. Так само не слід здійснювати примусове відселення цивільних осіб зі згаданих будівель.
3. Виключити використання мін і мін-пасток, здійснити маркування і знешкодження НВБ за допомогою таких організацій, як HALO Trust, Данська група з розмінування і Служба ООН з розмінування (ЮНМАС). Крім того, з метою забезпечення підтримки розмінуванню українська держава має щонайшвидше прийняти законодавство з метою створення національного органу з розмінування і дієздатного національного центру з розмінування.

4. Оптимізувати і зробити процедури перетину кордонів в пунктах контролю в'їзду-виїзду більш безпечними шляхом ужиття заходів для пришвидшення процедури і забезпечення достатніх та безпечних місць тимчасового укриття поблизу контрольних пунктах в'їзду-виїзду (КПВВ). Необхідними є такі три кроки: (1) скасування Тимчасового порядку, що вимагає наявності дозволу для перетину лінії зіткнення з метою скоротити час очікування для цивільних осіб; (2) поширення на КПВВ режиму повної заборони на ведення вогню; і (3) проведення спеціальної підготовки військовослужбовців і/або працівників поліції, призначених на КПВВ, з питань гідного і ввічливого поведіння з цивільними особами.

До міжнародної спільноти

1. Підштовхувати до повного дотримання Мінських угод усіма сторонами, застосовуючи будь-який тиск, що має у своєму розпорядженні міжнародне співтовариство, з метою впливу на Київ і Москву.
2. За умови створення послідовного і зрозумілого плану уряду щодо захисту цивільного населення, забезпечити політичну, технічну та фінансову підтримку всіх ініціатив, згаданих у цій Доповіді, у межах державних політик, навчальної підготовки і розмінювання

Методологія

Доповідь «Ми боїмося тиші» спирається на результати польових досліджень, проведених в Україні в період з червня по жовтень 2016 року. Центр з питань цивільних осіб в умовах конфліктів (CIVIC) опитав 111 українських цивільних осіб — 42 жінки і 67 чоловіків, безпосередньо потерпілих внаслідок конфлікту, включно з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), ветеранів конфлікту і цивільних осіб — чоловіків, жінок і дітей, що живуть як у контрольованих, так і неконтрольованих територіях (КТ і НКТ) України.² Окрім того, представники CIVIC взяли участь у понад сорока бесідах з представниками українського уряду, військових і розвідувальних організацій, членами парламенту, представниками громадянського суспільства та громад, а також членами міжнародного співтовариства.

Більшість співбесід з цивільними проводилися особисто в містах і селах, що постраждали в результаті бойових дій у 2016 році, включаючи Мар'їнку, Авдіївку, Опитне, Красногорівка, Маріуполь, Горлівку та Донецьк. Інші інтерв'ю (в основному з ВПО) велися особисто в Києві. CIVIC намагався забезпечити різноманітність в межах вибірки опитуваних з точки зору їхньої статі, віку, етнічного походження, географічного місця перебування, звідки вони були вимушені виїхати, та часу, коли опитуваний був свідком шкоди, причетним до неї чи зазнав її.

CIVIC проводили інтерв'ю по телефону або з допомогою електронної пошти тільки тоді, коли не було змоги вступити в особистий зв'язок з цивільною особою. CIVIC у всіх випадках повторювала інтерв'ю по телефону чи з допомогою електронної пошти з цивільними особами, багато з яких живуть у жакливих умовах. З цієї причини, а також з огляду на те, що більшість респондентів попросили нас гарантувати їхню анонімність для їхнього ж захисту, CIVIC присвоїв їм вигадані імена.

Більшу частку своїх досліджень CIVIC виконувала на контрольованих територіях (КТ), і адресує більшість своїх рекомендацій державним структурам у Києві з низки причин. По-перше, українська держава несе відповідальність за безпеку і благополуччя всіх громадян України на всій її території та може отримати користь від нових ідей та рекомендацій у цій сфері, а надто з огляду на мету прийдешнього об'єднання країни. По-друге, держава, схоже, вирішила засвоювати і застосовувати кращі практики і цінності Європейського Союзу (ЄС), Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та інших міжнародних організацій. Ця Доповідь і її основні рекомендації спираються значною мірою на такі кращі практики і цінності. По-третє, у самопроголошених «Донецькій Народній Республіці» (ДНР) і «Луганській Народній Республіці» (ЛНР) міжнародні НУО дедалі частіше стикаються з обмеженнями в доступі та утисками.

² Більше число опитаних чоловіків відображає той факт, що ми провели бесіди з 28 військовослужбовцями і ветеранами конфлікту, переважна більшість яких були чоловіками. 22 з опитаних були ВПО, які втекли зі Сходу в Центральну чи Західну Україну. Дванадцять з опитаних мешкають у неконтрольованих територіях по той бік лінії зіткнення, 25 — обабіч лінії зіткнення, а ще 14 — у «сірій» зоні, на ділянці між позиціями двох сторін.

Окрім того, контакти місцевих жителів з іноземцями часто призводили до попередження з боку сепаратистської влади. За даними Міжнародної кризової групи, «місцевих жителів, які по роботі часто вступали в контакт з іноземцями, попереджали: «час вибрати, на чиєму ви боці».³

За винятком чотирьох інтерв'ю, проведених електронною поштою, усі інші інтерв'ю були напівструктурованими, на основі опитувальника, в якому зазначалися теми для обговорення в кожному інтерв'ю, що заохочував до діалогу і жвавої розмови. Інтерв'юери просили цивільних осіб докладно повідомляти про свої спостереження і почуття, малюючи емоційну і фізичну картину подій, свідками або учасниками яких вони були.

«Наша вулиця розташована між двома контрольними пунктами. Пожежним і швидкій допомозі до зони в'їзду не дозволяють... Ми живемо без електрики і води вже протягом двох років».

Для проведення всіх інтерв'ю CIVIC найняв консультантів з дослідження. Консультанти включали трьох журналістів і двох громадян України з досвідом перекладацької роботи, які пройшли навчання з проведення інтерв'ю за стандартами CIVIC.

CIVIC не пропонував опитуваним жодних стимулів для участі в розмові і подбав про те, щоб цивільні особи розуміли, що саме вони контролюють процес інтерв'ю від початку до кінця.

З метою гарантування безпеки і конфіденційності опитуваних цивільних

осіб і військових CIVIC у тексті доповіді не згадує, на відповідні прохання, імен та інших даних, що можуть встановити тотожність особи.

Доповідь не є соціологічним опитуванням. На основі інтерв'ю неможливо зробити статистично значущі висновки. Окрім того, у доповіді не робиться спроби докладно задокументувати окремі порушення міжнародного права з прав людини (МППЛ) або міжнародного гуманітарного права (МГП) — наша мета полягала в тому, щоб просто виявити основні закономірності шкоди, яка завдається цивільним особам у зоні конфлікту. Назва ж її запозичена з інтерв'ю з Ренатою, матір'ю, що живе у пошарпаному бойовими діями місті Мар'їнці, де перестрілки та обстріли стали звичною річчю. Мешканці Мар'їнки призвичаїлися боятися тих рідкісних днів, коли бої зупиняються, бо, коли вони спалахують знову — а так завжди й буває, то з надзвичайною люттю. Як сказала Рената, «Ми боїмося тиші».

Примітка: Термін «допомога після завдання шкоди» в цій Доповіді охоплює як репарації, тобто засоби правового захисту, право на які мають потерпілі внаслідок порушення міжнародного права з прав людини і гуманітарного права, так і «компенсацію», яка включає визнання факту, принесення вибачень, виплату грошового відшкодування або інші форми допомоги постраждалим внаслідок ненавмисно завданої шкоди. Хоча репарація і компенсація мають спільні підвалини та в деяких ситуаціях набувають схожих форм, здійснення компенсації не є юридично обов'язковим щодо цивільного населення, шкоди якому було заподіяно в ході законних бойових дій сторін.

³ Міжнародна кризова група (МКГ), «Росія і сепаратисти в Східній Україні», 5 лютого 2016, ст. 4, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/eastern-europe/ukraine/russia-and-separatists-eastern-ukraine>

Жителі Дебальцевого готуються замінити віконну раму новою у будинку радянських часів у житловому мікрорайоні, серпень 2015 року. Хоча Дебальцеве перебуває під жорстким контролем сепаратистів, буває, що й досі через вибух мінометних снарядів вікна в деяких частинах міста вилітають, і багато будівель залишаються пошкодженим з часу торішньої битви. (Джек Кросбі)

Зруйнований будинок стоїть пустою в Нікішиному (Україна) — невеличкому, на одну вулицю, містечку десь за п'ятнадцять кілометрів на південний схід від Дебальцевого. Нікішине опинилося затиснутим між відступаючими урядовими силами якраз напередодні битви за Дебальцеве в січні 2015 року та потрапило під запеклий перехресний вогонь, коли війська проривалися через забудову обабіч головної траси. У селі й досі живе купка жителів, багато з них літні. (Джек Кросбі)

ВСТУП

«Збройне протистояння триває ще й сьогодні. Щодня й щоночі щось відбувається. Коли згадує свою недавно померлу бабусю, то думаю: народилася у війну і загинула у війну».⁴

Під час війни звикаєш боятися навіть буденних речей, які більшість людей сприймають як само собою зрозуміле. Сьогодні на сході України дорога на роботу чи до школи, відпочинок надворі з сім'єю в неділю по обіді чи праця у власному саду, що колись належало до цілком невинних видів діяльності, тепер означає вибір між життям і смертю. Буденне життя в зоні конфлікту важке, а надто для цивільних осіб, які зазвичай стають його жертвами. У цій доповіді задокументовано шкоду — внаслідок загибелі, каліцтва або знищення майна, — що її зазнали і, головне, й тепер зазнають цивільні особи, опинившись під «перехресним вогнем» конфлікту, що триває в Україні. Її метою є пролити світло на страждання тих, хто залишився, і тих, хто виїхав, та дослідити їхні думки про те, як українська держава або сепаратистські сили могли б їх ліпше захистити і допомогти їм перелаштувати своє життя.

Після того, як первісні домовленості про припинення вогню, досягнуті в Мінську в вересні 2014 року, провалилися, в кінці року масштабні бойові дії поновились і велися аж до другої угоди про припинення вогню, підписаної в лютому 2015 року за участю України, Росії та проросійських сепаратистських сил, за дотриманням якої веде спостереження Організація з безпеки і співпраці в Європі (ОБСЄ).⁵ Завдяки Мінським угодам вдалося істотно зменшити число вбитих і поранених, що поки є єдиним їхнім очевидним досягненням. Однак обмін вогнем із застосуванням коли стрілецької зброї, коли мінометів чи й важкої артилерії та ракет відбувався й далі, і повного втілення положень лютневої угоди, яка передбачала демілітаризацію ситуації на сході до кінця 2015 року й досі немає. І військові, і цивільні особи гинуть і досі ледь не щодня.

Дві протиборчі сторони — українські військові, з одного боку, і змішані сепаратистські сили та російські «добровольці», з іншого боку, — закріпилися на «лінії зіткнення» — низці вогневих позицій і шанців, що починаючись неподалік від міста Маріуполь при Азовському морі на південному сході України, тягнуться на 400 км, йдучи на північ до міста Донецька, а потім на північний схід — в районі міста Луганська, і, нарешті, на схід, до кордону з Росією. У деяких місцях лінія зіткнення лежить настільки близько до сторін, що комбатанти можуть діставати одне одного ручними гранатами, тимчасом як в інших — сторони розділяє відстань у кількасот метрів. Дехто з цивільних осіб живе в селах у «сірій зоні», у районах, прилеглих до лінії зіткнення, де ефективного контролю не здійснює ні та, ні друга сторона.

⁴ Інтерв'ю CIVIC з працівником гуманітарної місії, зоні конфлікту, серпень 2016 року.

⁵ The Telegraph, «Minsk Agreement on Ukraine Crisis; Text in Full», Telegraph.co.uk, 12 лютого 2015 р, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ukraine/11408266/Minsk-agreement-on-Ukraine-crisis-text-in-full.html>.

Український уряд називає зону конфлікту «зоною проведення антитерористичної операції» (АТО)⁶, керівництво якою досі офіційно здійснює Служба безпеки України (СБУ), ведучи її у взаємодії зі Збройними силами України, Національною поліцією і Службою зовнішньої розвідки. Підрозділи армії, Національної гвардії і СБУ несуть службу на контрольних пунктах в'їзду-виїзду і здійснюють операції по всьому району. Офіційно розпочата 14 квітня 2014 року за Указом Президента, АТО проводиться в Донецькій і Луганській областях.

Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) почало моніторинг кризи в 2014 році. Згідно з його останньою доповіддю, з початку кризи в Україні, відлік якій ведеться від анексії Росією Криму 1 березня 2014 року, конфлікт забрав понад 9 600 життів, призвів до поранення більш як 22 000 людей і змусив понад 1,7 мільйона цивільних осіб переселитися в межах України і поза них.⁷ Хоч із частковою реалізацією Мінських угод лінія зіткнення ледве змінилася, а число жертв і переміщених цивільних осіб різко впало, важкі бої точаться щодня. У період з 1 червня по 31 серпня 2016 року Міжнародна неурядова організація з питань безпеки зафіксувала приблизно 925 жертв — вбитих і поранених. З них 754 були комбатантами, а 171 — цивільними особами, серед яких 39 були вбиті. Міжнародна неурядова організація з питань безпеки (INSO) підкреслює, що їхня оцінка консервативна і не включає стройових втрат з боку «ДНР» чи «ЛНР». Зовсім недавно Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні повідомила про зростання втрат серед цивільного населення у жовтні 2016 року після певного спаду насильства в попередньому місяці.

Ускладнює справу ще й те, що зона конфлікту охоплює деякі з найбільш густонаселених районів України. За даними Держстату України, в 2013 році населення Донецької області становило 4,43 млн, а населення Луганської — 2,25 млн. людей. Хоча Україна не могла провести точний підрахунок людей, що залишилися в Донецьку і Луганську, українське Міністерство соціальної політики вважає, що з 2014 року понад 1,7 мільйона були змушені покинути зону бойових дій. Тривожно велике число цивільних осіб і досі мешкає близько до місць, де точаться бойові дії. Приблизно 800 000 цивільних осіб живуть тепер в межах 5 км по обидва боки фронту: 200 000 осіб — у контрольованих урядом районах, а ще 600 000 — на неконтрольованих територіях.⁸ Цей район «лінії зіткнення» перебуває на відстані ураження із закритих вогневих позицій. А далі, по обидві сторони, в межах 90 км, куди добивають найбільш важкі ракетні артилерійські системи, живе ще 1,3 мільйона мирних жителів. І ці види зброї використовують обидві сторони.

Цивільні особи, з якими CIVIC мав розмови цього літа й на початку осені, а вони проживають там, де йдуть напружені бойові дії, підтверджували, що останнім часом насильство зросло — і з огляду на інтенсивність, і на тривалість — до рівнів, які не спостерігалися з перших днів бойових дій. Цивільні особи, що опинилися в цій пастці, змушені жити під постійною загрозою фізичних травм або смерті; один із старших жителів Мар'їнки сказав CIVIC: «Одного разу я хотів наповнити водою бочку нагорі свого літнього душу. Коли я стояв на драбині, я почув звук кулі десь дуже близько до мене. Мені дуже пощастило, що мене не поранило. Я не знаю, чи вони стріляють в мирних жителів навмисно, чи помилково. На мені були шорти і футболка, було видно, що я звичайний мирний чоловік на своєму власному об'єкті».⁹ Ще одна цивільна особа, Ірина, описувала, як її матері довелося боротися за виживання після того, як її будинок було зруйновано внаслідок бойових дій: «Більшість часу ми не виходимо з дому, то що нам ще могло загрожувати, крім артобстрілів? Це найбільша небезпека. Моя мати живе в літній кухні нашого зруйнованого будинку. Вона спить у підвалі нашого сусіда. Їхній будинок також повністю зруйнований, але є ще хоч підвал».¹⁰

⁶ У різних перекладах АТО зветься і «Операцією «Антитерор» і «антитерористичною операцією». Найчастіше вживаним, який бачимо й на шпальтах Kyiv Post, є останній.

⁷ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ), «Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні: 16 травня по 15 серпня 2016 року», вересень 2016 р., <http://www.ohchr.org/Documents/ukraine/UA/Ukraine15thReport.pdf>; Інтерфакс-Україна «ООН: 16 вбитих мирних жителів, 75 отримали поранення в серпні в Україні», 10 вересня 2016, <http://en.interfax.com.ua/news/general/369215.html>.

⁸ Управління з координації гуманітарних питань (УКГП), «Україна: сучасна гуманітарна ситуація (станом на 8 вересня 2016 року)», 9 вересня 2016 року, <http://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-humanitarian-snapshot-8-september-2016-enruuk>

⁹ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, серпень 2016.

¹⁰ Інтерв'ю CIVIC, Красногорівка, липень 2016.

Більшість цивільних осіб, для яких було фізично або фінансово доцільним залишити зону бойових дій, зробили це, біжать на захід — до Києва та інших міст, або в Росію. Багато людей, які залишаються — занадто старі, немічні, або ж їм фінансово небезпечно ризикувати рухатися.¹¹ Ті, хто залишається у зоні конфлікту, позбавлені фінансової і соціальної допомоги і змушені терпіти артилерійський снаряди, міни, міни-пастки і мінометний вогонь. Це люди — жінки, діти і літні, деякі з яких є настільки старими, що пам'ятають Другу світову війну.

Історія Наталі

Наталія, інтерв'ю з якою проводилося в Києві у серпні 2016 року, хотіла виїхати з Горлівки наприкінці червня 2014 р., проте з наближенням битви більшість потягів у західному напрямку, на Київ, пускали в обхід міста. Ось її оповідь про намагання виїхати:

Я не знала, як мені виїхати зі старшою донькою і внучкою. Намагалася забронювати квиток на автобус, але всі були розпродані, всі хотіли виїхати. ... Поки я дзвонила по службам таксі, Крістіна вирішила піти трохи погуляти в парк з дитиною. Я знайшла водія, він пообіцяв забрати нас наступного ранку. Я повідомила Крістіні, вона так зраділа, почувши новину. Було 1:30 по обіді. Я стояла біля вікна, вже готова й сама йти в парк. Раптом почали стріляти з «Граду». 40 снарядів влучили в одне місце. Може відшукати на відео в Інтернеті.

Я побігла в парк шукати своїх дівчат. Там я їх не побачила, тоді побігла в найближче бомбосховище в лікарні, сподіваючись, що вони там. Там було повно людей, освітлення не працювало. Ополченці не дозволяли мені виходити протягом кількох днів, бо артобстріли не припинялися. Я кликала дочку, але її там не було. Один із солдатів ДНР наказав мені замовкнути і пообіцяв знайти, де мої дівчата. Коли він повернувся, сказав, що з ними все гаразд, що дитина має невелику подряпину на ручці. Він уже знав, що вони загинули, але не хотів, щоб я почала панікувати. Коли врешті вони мені дозволили вийти, я відразу ж побігла у дитячу лікарню. Усі сиділи в бомбосховищі. Кіри я там не знайшла. Хтось мені сказав, що багато людей забрали в морг. Дочка моя і 10-місячна внучка були там. [...]

Я вернулася додому, сам-на-сам зі своїм горем. Уся рідня й друзі виїхали чи десь перехувалися, бо бої не припинялися. Я сама поховала своїх дівчат. Більше ніхто на похорони не прийшов, бо це було небезпечно, люди були налякані. Я залишилася на цвинтарі до ранку, не могла повертатися додому.

Зрештою вона зуміла виїхати з Горлівки в Ясинувату за допомогою однокласниці своєї молодшої доньки. Але й там вона не почувалася в безпеці.

«Коли я приїхала в Ясинувату, там було дуже тихо, надворі гралися дітки, люди мали щасливий вигляд, аж раптом почався обстріл. Залізничну колію було пошкоджено, тож мені довелося чекати, поки не відремонтують. Врешті-решт прибув потяг і я поїхала в Київ».

¹¹ Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні (SMM), «Пов'язане з конфліктом переміщення в Україні: Зростання вразливості постраждалого населення і тригери напруженості всередині громад», липень 2016 р., <http://www.osce.org/ukraine-smm/261176?download=true>

Українські важкі озброєння на марші. (ОБСЕ/Євген Малолєтка)

ОГЛЯД КОНФЛІКТУ

Нинішній конфлікт в Україні почав розгортатися тоді, коли уряд України на чолі з тодішнім президентом Віктором Януковичем вдався до силового розгону громадянських протестів. У період з листопада 2013 року по лютий 2014 року, перш ніж Янукович врешті-решт утік із країни, від рук міліцейських підрозділів загинуло понад 100 мирних жителів, що викликало суворий осуд з боку міжнародного співтовариства. У політичному хаосі, який настав потому, Росія анексувала Крим. Незабаром на Сході України з'явився сепаратистський рух. Сепаратистські сили швидко рухалися вперед аж до червня 2014 року, коли завдяки цілеспрямованим зусиллям українського війська їх зупинили.

Після цих початкових зіткнень низької інтенсивності опорою в бойових діях, що велися потому протягом наступних двох років, дедалі більше були звичайні військові озброєння, застосовувані в густонаселених районах. Відбулося безпосереднє втручання Росії з живою силою, танками, артилерією і складними протиповітряними системами. З літа 2014 року конфлікт набув сучасного характеру лінії фронту, що на сотні кілометрів тягнеться з обох сторін.¹²

У лютому 2015 року переговори між російським президентом Володимиром Путіним, українським президентом Петром Порошенко, президентом Франції Франсуа Олландом і канцлером Німеччини Ангелою Меркель привели до підписання «Мінських угод». На відміну від попереднього протоколу-невдахи, Комплекс заходів із виконання мінських угод (12 лютого 2015)¹³ закликав до двостороннього припинення вогню і виведення усіх важких озброєнь від лінії зіткнення обома сторонами, а також до встановлення ефективного режиму контролю і верифікації, який здійснюватиме ОБСЄ з використанням усіх потрібних технологій, як-от: супутники і керовані дистанційно безпілотні літальні апарати.

За винятком сепаратистського наступу з метою взяття стратегічно важливого міста Дебальцеве, ешелони залишаються незмінними. Проте влітку 2016 року інтенсивність бойових дій зросла до не бачених з 2015 року рівнів, і з початку червня 2016 року обидві сторони почали реєструвати численні порушення мінських угод у багатьох місцях. Серед них — і випадки застосування важких озброєнь у районах, віддалених на 20 км від лінії зіткнення, і в густонаселених цивільними районах.¹⁴ Бойові дії підвищеної інтенсивності знову стають правилом.

¹² Роберт Макмагон, «CFR Backgrounders: Ukraine in Crisis», 2014 p., <http://www.cfr.org/ukraine/ukraine-crisis/p32540>

¹³ Угоди включають кілька документів: Протокол (5 вересня 2014 року) і Меморандум (19 вересня 2014 року) становлять собою раніше досягнуті домовленості, а от Комплекс заходів від 2015 року є додатковим документом для їх реалізації.

¹⁴ ICG, «Ukraine: The Line», 18 лип 2016 p., <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/eastern-europe/ukraine/ukraine-line>.

Жителів попереджають не наближатися до мін поблизу зруйнованих будинків. (ОБСЄ / Євген Малолетка)

МОДЕЛІ І ПРИЧИНИ ШКОДИ ЦИВІЛЬНИМ

Цивільні особи, опитані CIVIC, пов'язували свої основні турботи і потреби в захисті з трьома основними проблемами: артобстріли; боєприпаси, що не вибухнули (НВБ), міни та міни-пастки; і насилля, що вчиняється озброєними суб'єктами.

Обстріли з артилерії, мінометів і танків

«Артилерія. Щоб її описати, є два слова: „Ой” і „Опа”. Обидва означають: «Здається, ми не туди потрафили»¹⁵

Як уже згадувалося вище, на сході України лежать деякі з найбільш густонаселених районів країни, і чималий відтинок лінії зіткнення в Донецькій області проходить через передмістя Донецька і Маріуполя — міст із населенням понад один мільйон і півмільйона відповідно. Майже кожен снаряд, що тут вибухає, завдає шкоди і позбавляє людей їхніх будинків, засобів до існування, здоров'я, а в екстремальних випадках — і життя.

Всі опитані цивільні особи самі потерпіли від обстрілів або ж знали людей, чиї будинки та підприємства були зруйновані в результаті обстрілів. Більшість із них були поранені або травмовані, або ж знали тих, кого було поранено чи вбито. Майже всі опитані цивільні особи назвали обстріли своєю головною причиною непокоїтися про особисту безпеку.

Опитані ветерани раз-у-раз згадували, що в перші дні конфлікту вогонь артилерії був неточний. Найвичерпніший аналіз цього виду загрози було проведено УВКПЛ, яке встановило, що близько 90 відсотків випадків загибелі мирних жителів в Україні, пов'язаних із конфліктом, мали місце в результаті невибіркового артилерійського обстрілу житлових районів.¹⁶

Попри пункт мінських угод, що вимагав від сторін вивести важке озброєння, детально задокументовано факти того, що обидві сторони не припиняють застосовувати такі озброєння у населених пунктах. У вересні 2016 року ОБСЄ зареєструвала понад 4 400 порушень, а в серпні число порушень було настільки великим, що ОБСЄ змогла дати лише наближену цифру, замість більш точної оцінки.¹⁷

¹⁵ Інтерв'ю CIVIC з ветераном української армії, Київ, вересень 2016 року.

¹⁶ УВКПЛ, «Відповідальність за вбивства в Україні з січня 2014 року по травень 2016 року», 2016, http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ОHCHRThematicReportUkraineJan2014-May2016_EN.pdf

¹⁷ Повний перелік доповідей ОБСЄ, див: Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). «Щоденні звіти і повідомлення з місця подій Спеціальної моніторингової місії в Україні», <http://www.osce.org/ukraine-smm/reports>.

Більшість опитаних ВПО називали загрозу обстрілів як головний вирішальний фактор у тому, залишатися на сході чи виїздити. Марина, викладачка японської і колишня мешканка Луганська, розповіла про низку подій, які передували її від'їздові з міста її народження.¹⁸ Одного дня, готуючи каву, вона почула «дивний глухий звук». Це була не гроза, як вона спершу подумала, а перший з багатьох артилерійських вибухів. Її батько, ветеран українських збройних сил, наказав її відступити від вікна:

«Так почалися ті жахливі часи. Як правило, вони починали обстріл уночі. Іноді не було ні електрики, ні води. Найнеприємніше, що я пам'ятатиму довіку, був звук вибуху [мін].¹⁹ ... Це відчуття, коли чуєш глухий ... звук [мінометного] вибуху, лежачи вночі в ліжку, і не знаєш, чого чекати далі».

Мешканка Ясинуватої, Майя, опитана у цьому ж місці в серпні 2016 року, якийсь час описує, як жили люди під час важких боїв у 2014-му:

«Люди здебільшого залишалися в укриттях. Одного дня ми вийшли, щоб ковтнути повітря, аж тут, зовсім зненацька, прилетіли снаряди «Градів». Усі бігом у сховище, а одна жінка не зуміла [вчасно добігти]. Упала мертва на сходи перед сховищем, скалки в спині і ногах. Метрів за 10 від неї чоловік був на велосипеді. Він ногу втратив. Він одужав, і син його забрав до себе, в Росію.

Найбільш безпосередня загроза існує в сірій зоні. Цивільні особи, які живуть між сепаратистських і українських позицій, говорять про шкоду, якої зазнають від обох сторін і яка лише примножується через зруйновані дороги й іншу інфраструктуру, а також брак води, електрики та інших основних послуг. Одна жінка в Мар'їнці так описувала ситуацію: «Кожного дня обстріли з обох сторін. Працюють і снайпери. Ополченці і українські військові — усі стріляють по нас. Наша вулиця розташована між двома контрольно-перепускними пунктами. Пожежним і швидкій допомозі до зони в'їздити не дозволяють. Якщо хтось потребує ін'єкції чи першої допомоги, я це сама роблю. Без електрики і води ми живемо протягом двох років».

Хоча інтенсивність боїв не така ж, як у 2014 році, коли, за словами цивільних осіб, їм доводилося

більшість днів і ночей сидіти в імпровізованих сховищах — таких як підвали або промислові будівлі, — у деяких місцях обстріли з обох сторін і тепер тривають щодня. Ряд опитаних осіб досі тлумачать обстріли як головну загрозу їхній безпеці через те, що про них немає попередження, що вони можуть відбуватися будь-якої пори, а також через серйозність шкоди їхнім домівкам, підприємствам та інфраструктурі. Як казав один молодий чоловік, що живе на лінії зіткнення в Україні: «Друзі з Горлівки нас попередили, і справді, посеред ночі почався кошмар. ... Самохідні артилерійські установки всіх калібрів вели обстріл з центру Горлівки безупину протягом принаймні однієї години. Незважаючи на те, що ми знали про це [заздалегідь], обстріл був настільки інтенсивний, що моя сусідка, 84-літня жінка, надто стара, щоб спуститися в підвал, просто залишилася в будинку і загинула у своєму ліжку після того, як в її будинок влучило два снаряди. ... Українці також знали, що повстанці почнуть обстріл, і нічого не зробили [щоб це зупинити]».²⁰

Світлана, середніх років власниця магазину, яка живе в ДНР, мешкає доволі далеко від лінії зіткнення, щоб туди долітали кулі — та не артилерійські снаряди. Вона казала: «[Одна] старенька з дому сусіди загинула від осколків, бо не могла швидко дістатися укриття після випадкового обстрілу з української сторони [єдиної, що в цьому районі веде артилерійські обстріли]. А ще одна літня жінка з того ж самого будинку померла внаслідок прямого влучення снаряду в квартиру над нею. Плити перекриття згорі обвалилися і поховали її. Вона померла вже в лікарні після 10 годин перебування під уламками».²¹

¹⁸ Інтерв'ю CIVIC, Київ, жовтень 2016.

¹⁹ Українці називають снаряди, випущені з мінометів, «мінами», що в перекладі англійською мовою може збивати з пантелику. Ми замінили слово «міна» терміном «мінометний набій» в цьому контексті для більшої ясності, хоч наші співрозмовники його не вживали.

²⁰ Інтерв'ю CIVIC, ДНР, вересень 2016.

²¹ Інтерв'ю CIVIC, ДНР, серпень 2016.

Звичайним явищем є серйозні травми. Одна мати з Мар'їнки розповідала, як її син хотів піти відвідати свою бабусю і, коли він був у дворі, почався обстріл. Її сина було поранено, і його повезли з міста за медичною допомогою. «Лікарі [в Кураховому] не могли його прооперувати, тож його направили в Запоріжжя», — сказала вона. «Рентгенівське дослідження показало, що у мого сина в голові сидів осколок».²²

Ліліана з Красногорівки отримала серйозні поранення 2016 року внаслідок обстрілу її будинку. Вона не знає, чи це були «металеві осколки», чи «[уламки] з квартири і стільців». Від ударної хвилі вона знепритомніла, і в результаті вибуху весь її будинок наповнився димом, осколки розлетілися по всій квартирі, пошкодивши всі її речі.²³

Одна жінка, говорячи на умовах анонімності, розповіла про травми, яких зазнала вона і її дочка, коли її будинок опинився під вогнем в ході артилерійського обміну між українськими військовими та сепаратистськими силами посеред ночі на початку липня 2016 року, і про стрес, який пережила в результаті цього. Вона отримала опіки, втратила слух, а осколки від вибуху влучили в її дочку, внаслідок чого та втратила 1,5 літра крові і й отримала невиліковні травми. Зрештою, вона так і не повернулася додому.²⁴

«Коли [в 2015] почався обстріл, я свого молодшого сина і 5-місячну доньку поклала на підлогу. На нас обвалилася стеля. Я першою вивільнила з-під уламків дочку. А потім ми витягнули й сина. Коли йшли в підвал, я побачила, що в моєї дочки кишки назовні. ... Українські військові прибігли відразу й забрали нас у шпиталь. Хтось на них може сердитись, а я дуже вдячна. Вони врятували мене, вагітну. ... Доньці зробили п'ять операцій, але вона не вижила.»
— *Інтерв'ю CIVIC, Мар'інка, липень 2016.*

На додаток до шкоди, завданої інфраструктурі, сільському господарству, їхнім домівкам і підприємствам, а також імовірності зазнати шкоди здоров'ю чи й смерті, цивільні особи змушені також боротися з психологічними травмами. Психологічні «шрами» поширені серед усіх вікових груп опитаних, та надто серед дітей і людей похилого віку. Жінка, яка виїхала з Донецька до Києва в серпні 2015 року, так описувала спричинені війною проблеми її маленького сина: «Я не хочу, щоб мої діти жили в місці, де не припиняється стрілянина», — сказала вона. «Моєму молодшому синові тепер два роки. Він ще не заговорив і дуже

стривожений, бо перші місяці свого життя провів у зоні військових дій. Але нам доведеться повертатися назад, якщо бракуватиме грошей, щоб залишитись [у Києві]».²⁵

У Мар'їнці, онук літньої жінки на ім'я Валентина став боятися свого батька після того, як той намагався захистити його від артобстрілів: «Він був у будинку разом з сином, коли почався обстріл. Щойно він почув звук обстрілу, звалив сина на підлогу і закрив його своїм тілом. Мого сина було поранено. Проте мій онук тепер його боїться, бо в той момент він подумав, що батько хотів його задушити. Він не може збагнути, що його батько його врятував, він досі не може дивитися в його [батька] бік».²⁶

Ще далі вздовж лінії зіткнення, в іншому районі, що зазнає сильних обстрілів, 61-річна Олена оповита тривогою: «Коли я сюди повернулася після Нового року, ситуація була кращою. Тут було набагато спокійніше», — згадує вона. «А тепер ми чуємо обстріли набагато частіше. Я прокидаюся ночами через ці жахливі звуки і більше не можу заснути».²⁷

Обидві сторони посилюють загрози для цивільних осіб, розміщуючи тимчасові та довгочасні військові позиції та контрольні пункти в'їзду-виїзду в межах або поблизу населених пунктів, інколи безпосередньо поруч будинків. Ні українські військові, ні сепаратистські сили не докладають серйозних зусиль, щоб

²² Інтерв'ю CIVIC, Мар'інка, липень 2016.

²³ Інтерв'ю CIVIC, Красногорівка, липень 2016.

²⁴ Інтерв'ю CIVIC, Красногорівка, липень 2016.

²⁵ Інтерв'ю CIVIC, Київ, серпень 2016.

²⁶ Інтерв'ю CIVIC, Мар'інка, липень 2016.

²⁷ Інтерв'ю CIVIC, Авдіївка, липень 2016.

відокремити свої позиції від цивільного населення.²⁸ Така практика спричинила чималу шкоду цивільному населенню, коли сепаратистські сили обстрілюють з артилерії українські позиції, і навпаки. «З одного боку, добре, що [українські солдати] тут», — сказала літня жінка, що живе й працює на Авдіївському КХЗ. «З іншого ж, якби вони не були так близько до мого дому, він і досі стояв би цілий, в нього не потрапила б артилерія».²⁹ Її будинок був зруйнований внаслідок артобстрілу з боку ДНР в червні 2016 року. «Сепаратисти, які вистрелили в мій будинок, безсумнівно цілилися в українських солдатів, але замість них, влучили в дім. ... Цивільним було б безпечніше, якби військові були десь в іншому місці».

Один український ветеран з танкової частини згадував: «Перші два рази ми базувалися в полях, і тільки останнього разу залишилися на території зруйнованої школи. Її обстрілювали сепаратисти. Цивільні на нас гнівалися. — Чому ви стали тут? Вони ж будуть стріляти в нас. — І вони мали рацію. За кілька днів сепаратисти почали обстріл села. Ми нашкодили навіть своєю присутністю».³⁰

Багато цивільних осіб, яких ми опитали, сприймали ці обстріли як умисні, а не випадкові чи несистемні. Валентина, 61-річна пенсіонерка, що живе в Мар'їнці, раніше пригадувала, як всі будинки на її вулиці військові обстрілювали в липні 2014 року.³¹ А літня жінка з Нижньої Кринки сказала: «Я не знаю, чи це було навмисно, чи ні, але українські [військові] обстрілювали житлові райони, навіть цвинтар, кожного дня».³²

Один український військовий ветеран був тієї думки, що іноді винні самі цивільні особи: «Іншим разом молода жінка повела доньку на прогулянку під час сильного артобстрілу. Дитина загинула. Вона в цьому звинувачувала нас! Нас! Чого вона не сховалася?»³³

Сепаратистські сили принаймні, здається, добре усвідомлюють наслідки такої тактики, бо часто розгорнуться поблизу цивільних районів, відстріляються, а потім швидко від'їдуть геть, знаючи, що буде удар у відповідь. Як сказав один чоловік, що живе в Луганську: «Сепаратисти і російські встановлять артилерію або ракети біля будинку [яким користуються цивільні особи], відкривають вогонь по українських позиціях, а потім українці починають стріляти у відповідь. ... Ми бачили як отак за вікнами нашої квартири сім ракет вибухнуло». Електрик-мешканець Горлівки казав: «Я на власні очі бачив за 300 метрів від мого будинку артилерію повстанців — три «Гради» [на вантажівках]. Вони підготувалися, випустили ракети по українській території й відразу поїхали, щоб уникнути відповіді. Це було посеред житлової забудови. ... Звісно ж, українці відкрили [ракетний] вогонь у відповідь по всьому навколо».³⁴

На місцях

*Ведучи своє дослідження в Мар'їнці на початку серпня, дослідники CIVIC самі стали свідками півгодинного обміну між сепаратистськими силами і українською армією з використанням танків, 82 мм мінометів і 120-мм мінометів. Сепаратистські сили ініціювали його, обстрілявши позицію української армії на заводі, за 300 метрів від житлової забудови, де мешкають 100 цивільних, включаючи жінок і дітей. Дослідники з CIVIC бачили і відчували вибухи мін 120-мм міномета на фабриці і навколо неї, від яких трусулася земля і деренчали шибки. При вибуху міни 120-мм міномета радіус смертельного враження становить 60 метрів, і є загальновідомим в усіх країнах і організаціях військовий факт, що ця зброя становить небезпеку для тих, хто не в критті, у радіусі 250 метрів.*³⁵

²⁸ Пункт 58 Додаткових протоколів I і II, стороною якого є Україна, передбачає, що держави мають докладати якомога більших зусиль для виведення цивільного населення і об'єктів, безпосередньо прилеглих до військових цілей, а також уникати розміщення військових об'єктів в густонаселених районах. Див <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/WebART/470-750074?OpenDocument>

²⁹ Інтерв'ю CIVIC, Авдіївка, липень 2016.

³⁰ Інтерв'ю CIVIC, Бориспіль, вересень 2016.

³¹ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, липень 2016.

³² Інтерв'ю CIVIC, Нижня Кринка, липень 2016.

³³ Інтерв'ю CIVIC, Київ, липень 2016.

³⁴ Поведінка, заборонена статтею 58 Додаткового протоколу I.

³⁵ Global Security, «Military: Appendix B, Target Effects Planning», Section B-7: Suppressive Effects of High-Explosive Mortar Rounds, see figure for 120mm mortar, <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/army/fm/7-90/Appb.htm>.

Проживши два роки в безпосередній близькості від важких боїв, цивільні на багатьох ділянках фронту здобули такі доконечні навички виживання, що, як вони були думає, ніколи їм не знадобляться: уважно виконувати ряд оцінок ризику, в тому числі оцінки дальності (усвідомлення того, які види зброї можуть добити до їхніх будинків і під яким кутом), аналізувати характеристики загроз (в який час доби безпечно виходити зі своїх будинків надвір по харчі або щоб уникнути навали дратівливості) та ризику/винагороди (чи взагалі варто виходити з дому).

НВБ, міни та вибухові пастки

«Залишилося тільки 40 відсотків людей. ... Якщо взяти до уваги, що в полях повно снарядів, що не вибухнули, думаю, що наше село вже найближчим часом стане містом-привидом».³⁶

Загроза, на яку наражаються цивільні, не зникає з закінченням артобстрілу. У таких місцях, як Горлівка, цивільні особи, що ми з ними говорили, розповідали про небезпеку, яку несуть міни, міни-пастки і НВБ, включно з артилерійськими снарядами і мінометними мінами. Повідомлення про понад 1410 осіб, потерпілих у зоні конфлікту від мін та боєприпасів, що не вибухнули, за 2014 рік показують, загроза для цивільних осіб зберігається в зв'язку із використанням різноманітної зброї.³⁷ Особливо вразливі діти, бо ж вони можуть сприймати НВБ за іграшку. Принаймні 40 із зареєстрованих постраждалих від НВБ у період з березня 2014 по жовтень 2016 року були дітьми. Мати двох дітей у Єнакієвому розповіла про один випадок, коли «діти в нашому місті грали з гранатою, що вони її десь знайшли, і отримали серйозні поранення».³⁸

«На Донбасі багато полів, повних мін. Були сільськогосподарськими, а тепер на них повно мін».

Опитані для цього проекту експерти зі знешкодження вибухонебезпечних предметів (ЗВНП) стверджують, що часка боєприпасів, що не вибухають (відсоток боєприпасів, які не спрацьовують) для того типу артилерійських і мінометних систем, які нині використовуються в Україні, перебувають у межах низьких однознакових цифр — лише 3-4 відсотки.

Проте, зважаючи на загальну кількість артилерійських снарядів і мінометних мін, відстрілюваних у ході конфлікту, цифри ці, як і раніше, означають значне число боєприпасів. НВБ лишаються там, де вони падають — в землі, будинках, деревах, і можуть здетонувати у будь-який момент, завдаючи шкоди цивільному. Багато з НВБ у будь-якій зоні конфлікту залишаються загрозою протягом років або й навіть десятиліть³⁹ після завершення бойових дій.

Ілля зі Слов'янська — міста в зоні конфлікту, де в 2014 році велися важкі бої, сказав: «Після того, як повстанці пішли, ми знайшли багато фугасів і снарядів [в землі]. Я сам знайшов три снаряди в моєму зруйнованому будинку і в саду. Мінометні міни стирчали з асфальту на головній магістралі і треба було їхати, як у слаломі, щоб їх уникнути. Навіть зараз, після того, як українська сторона провела розмінування, місцеві жителі досі знаходять у нашому районі багато [мін-пасток] і [снарядів]».

НВБ також мають економічні та екологічні наслідки, а надто для фермерів. Один волонтер, що працює уздовж лінії зіткнення, зазначив, що «на Донбасі багато полів, повних мін. Були сільськогосподарськими, а тепер на них повно мін».⁴⁰

Непокояться навіть ті, хто веде бойові дії. Один український ветеран із зони конфлікту заявив, що «зараз для мене найбільша загроза з воєнної точки зору — це перетин лінії зіткнення, де вздовж шляхів [всюди] СВП і [НВБ] і де стрілянина може знятися будь-якої хвилини».⁴¹

³⁶ Інтерв'ю CIVIC з сільським механізатором, що живе на неконтрольованій території Донеччини, серпень 2016 року.

³⁷ З розмови, HALO Trust, Київ, вересень 2016.

³⁸ Інтерв'ю CIVIC, Єнакієво, серпень 2016.

³⁹ Адам Гітінботем, «У Німеччині ще тисячі тон бомб, які залишилися від часів Другої світової війни», січень 2016 року, <http://www.smithsonianmag.com/history/seventy-years-world-war-two-thousands-tons-unexploded-bombs-germany-180957680/?no-ist>

⁴⁰ Інтерв'ю CIVIC, район Авдіївки, серпень 2016.

⁴¹ Інтерв'ю CIVIC, Київ, липень 2016.

Уздовж лінії зіткнення жодного розмінування не проводиться, хоча HALO Trust⁴² і Данська група з розмінування⁴³ надавали допомогу з просвітою і зняттям мін в районах, які постраждали в результаті бойових дій в 2014 році. Хоча в з вересня 2014 року по жовтень 2016 року в цих регіонах вже було виявлено і знято 37 000 вибухонебезпечних залишків, їх ще багато і вони створюють постійну загрозу для цивільних осіб і військовослужбовців.⁴⁴ Один про-сепаратистськи налаштований пенсіонер-мешканець Донецька говорить: «Основною загрозою передніше були вранішні артобстріли й наїзди з боку добровольчих батальйонів на контрольованій Україною території. Тепер, коли українців вигнали геть, головна загроза — [снаряди і міни], що вони по собі лишили. Кілька селян отримали важкі поранення, а хтось загинув, коли брели через чагарник або працювали на городах».⁴⁵

Протитанкові і протипіхотні міни та міни-пастки також становлять загрозу для цивільного населення, що мешкає і працює на сході України. Світлана, немолода жінка, переміщена з не контрольованої урядом Горлівки, поділилася історією про те, як вона чекала на автобус, щоб відвідати свою домівку в березні 2015 року, коли українці закрили контрольний пункт в'їзду-виїзду. Замість чекати ніч на КПВВ, поки його знову відкриють, водій автобуса і багато машин розвернулися і поїхали колоною по бездоріжжю. Автобус струсонув удар, як вона гадає, від вибуху протитанкової міни. «Це був потужний вибух ... Я спробувала встати, [але] я побачила, що моя нога застрягла в передньому сидінні, так що двом чоловікам довелося його розламати, щоб мене звільнити. ... 20 чоловік [були] поранені, а четверо мертві. Загинули літні жінки, які [збиралися] в Артемівськ, щоб отримати зароблені пенсії або купити дешевші харчі».⁴⁶

Саша і Антон, цивільні особи, які проживають на неконтрольованій території розповідали про цивільних осіб, які отримали серйозні травми або загинули, привівши до дії НВБ, що вважали нешкідливим. А електрик Артем, що мешкає на території, не підконтрольній державі, описав випадок, коли, в березні 2015 року він, його син і троє робітників — разом з іншою бригадою з Горлівки — виїхали на ремонт ліній електроживлення у «сірій» зоні:⁴⁷

«В якийсь момент, ми почули сильний вибух, коли автомобіль з Горлівки наїхав на фугас просто посеред дороги. Ми кинулися їм на допомогу — і наїхали на ще один протитанковий фугас метрів за 30 від першої машини. Я нічого не пам'ятаю, але гадаю, що мене викинуло з машини, і це врятувало мені життя. Моєму синові і водієві не так поталанило, вони зразу загинули в повністю зруйнованій машині».

Артем каже, що він не знає, хто заклав міни посеред дороги, але «обидві сторони були заздалегідь попереджені про наш виїзд і підтвердили, що шлях вільний. ... Нам наказали не з'їздити з дороги і ми весь час залишалися на ній».

Уряд України вжив заходів з метою протидіяти загрози від мін та боєприпасів, що не вибухнули. На підвищення спроможності держави з очищення від цього виду зброї спрямований, наприклад, спільний проект ОБСЄ і Державної служби з надзвичайних ситуацій України (SESU).⁴⁸ Крім того, реалізується програма Управління цивільно-військового співробітництва України (CIMIC) (про яке в цій доповіді йдеться далі) з HALO Trust, що передбачає збирання повідомлень цивільних осіб про НВБ і міни та передачу інформації до HALO з метою належного маркування і очищення. Утім, це відбувається далеко позаду лінії фронту в зоні конфлікту, оскільки діяльність HALO обмежується районами, де відсутні бойові дії.⁴⁹ Території, які уряд не контролює, важко очищати, тож міни і вибухові речовини залишаються потужною загрозою для цивільного населення.

⁴² HALO Trust, «Де ми працюємо: Європа і Кавказ, Україна», 2016, <https://www.halotruster.org/where-we-work/europe-and-caucasus/ukraine/>

⁴³ Данська група з розмінування (DDG), «Де ми працюємо: Україна, 2016 р» <http://danishdemininggroup.dk/danish-demining-group/where-we-work/ukraine~~HEAD=dobj>

⁴⁴ ОБСЄ, «Очищення боєприпасів, що не вибухнули, в Східній Україні», 31 липня 2015 р, <http://www.osce.org/ukraine/175491>

⁴⁵ Інтерв'ю CIVIC, Донецька область, серпень 2016.

⁴⁶ Інтерв'ю CIVIC, Бахмут, жовтень 2016.

⁴⁷ Інтерв'ю CIVIC, Горлівка, вересень 2016.

⁴⁸ ОБСЄ, «ОБСЄ допомагає Україні очистити Донецьку і Луганську області від боєприпасів», 30 липня 2015 р., <http://www.osce.org/ukraine/175256~~HEAD=roobj>

⁴⁹ Розмова з HALO Trust, вересень 2016 року.

Зловживання щодо мирних громадян

«[Бути]цивільним на війні — найнебезпечніша роль»

Ця Доповідь не є спробою системно задокументувати серйозні зловживання, скоєні протиборчими сторонами щодо цивільних осіб. Такі зловживання — чи становлять вони порушення українського законодавства, МГП чи МППЛ — належить досліджувати й розглядати судовим порядком або за допомогою механізму правосуддя перехідного періоду, а не політичних механізмів, призначених для захисту цивільних осіб. Однак у ході дослідження, що його вів CIVIC, про зловживання щодо цивільних осіб розповідало багато цивільних осіб і представників сил безпеки. Повніші звіти про зловживання документують УВКПЛ, Human Rights Watch і Amnesty International.⁵⁰

«[Бути]цивільним на війні — найнебезпечніша роль», — сказала одна українська жінка-ветеран зони конфлікту. «Із самого початку кожен є потенційним зрадником. Незалежно від того, на чиєму ви боці. Все вмить може змінитися, але ваші сусіди не забудуть».⁵¹ Для цивільних осіб, які мешкають поблизу військових позицій, пересування у повсякденному житті може бути надзвичайно небезпечним. Ілля зі Слов'янська пригадує, як в нього стріляли сепаратистські сили в 2014 році: «І ось, коли ми збиралися їхати, заколотникам щось не сподобалося, і вони вистрілили кілька черг в нашу машину. Сотні кульових отворів по всій машині, а мій водій так злякався, що ледь не збожеволів».⁵²

У 2014 році, щодо великої частки населення на сході країни типовою для цивільних осіб загрозою був вогонь із стрілецької та артилерійської зброї. Він і досі ведеться на лінії зіткнення і являє собою небезпеку для тамтешніх мешканців. Підприємець Андрій, що живе на неконтрольованій території, пригадує, як українські солдати цілили в робітників: «Цієї зими через обстріли [в «сірій» зоні] була пошкоджена моя лінія Інтернет. Я послав робітників її відновити. Коли вони вели ремонтні роботи на лінії, снайпер з українського боку вистрелив у двох моїх робітників — одного в коліно, а другого в литку. Вони мали на собі одяг з чіткою ідентифікацією і нічого, що можна було б сприйняти за зброю або прилади спостереження. Українці кілька разів робили те ж саме з працівниками інших підприємств, які намагалися відремонтувати що-небудь поблизу «сірої» зони».⁵³

Ветеран Другої світової війни, що живе на контрольованій території поблизу лінії зіткнення, сказав про сили сепаратистів, що ті «стріляють по тих місцях, де є люди. І не тільки з гармат, вони і кулемети використовують щоб стріляти в людей. ... Ця війна набагато гірша [ніж Друга світова]».⁵⁴

Деякі українські ветерани пригадують, що самі бачили або чули про серйозні злочини у своєму районі, включаючи зґвалтування, катування і вбивства. Багато більше зазначають акти бандитизму, сваволі, а також сексуальної експлуатації та зазіхань (СЕЗ), в тому числі збіднілим жінкам, що живуть уздовж лінії зіткнення, пропонують їжу в обмін на послуги сексуального характеру. «У Зайцевому були повії, що ходили від нашої позиції до себе додому», — сказав один колишній солдат. Інші описували розцінки на різні сексуальні послуги: «У військовому госпіталі в Харкові, хлопці мені казали, за 14 бляшанок м'ясних консервів і 500 грн [\$ 20 USD] жінку може мати весь звід».⁵⁵

Опитані CIVIC ветерани стверджували, що самі особисто не брали участі у грабежах і сексуальній нарузі, але знали про їхнє існування, ба іноді протизаконна поведінка їхнього оточення була їм на руку. Той самий колишній солдат, який знав, чому повії в Харкові, казав, що його звід ніяких злочинів не скоював, визнавши, утім, що інші підрозділи в їхній роті, до якої належав його звід, чинили, і що він мав з того користь. Він казав, що деякі з тих інших підрозділів пограбували магазин і вкрали алкоголь,

⁵⁰ УВКПЛ, «Україна - Звіти УВКПЛ», <http://www.ohchr.org/EN/Countries/ENACARRegion/Pages/UAReports.aspx>; Human Rights Watch, «Україна: події 2015 року», 2016 р., <https://www.hrw.org/world-report/2016/country-chapters/ukraine#ff7afc>; Amnesty International, «Річна Доповідь Amnesty International 2015: Україна», 24 лютого 2016 р., <http://amnesty.org.ua/nws/richna-dopovid-amnesty-international-2015-ukrayina/>

⁵¹ Інтерв'ю CIVIC, Київ, вересень 2016.

⁵² Інтерв'ю CIVIC, Слов'янськ, жовтень 2016.

⁵³ Інтерв'ю CIVIC, Донецьк, серпень 2016.

⁵⁴ Інтерв'ю CIVIC, район Авдіївки, липень 2016.

⁵⁵ Інтерв'ю CIVIC, Київ, липень 2016

хліб, сир, і подарували його зводіві «пакунок питва — коньяку, горілки, пива та всякі інші речі». Він виправдовував грабежі, кажучи, що в бою перед тим рота втратила двох солдатів. «Ми були стомлені і сердиті», — додав він.⁵⁶

Численні цивільні особи розповідали про дуже поширені випадки пlynдрування покинутих будинків і погроз з боку службовців збройних сил, включаючи імітації страти і загрози смертю: «Мій сусіда казав, що [вояки добробату] наказали йому лягти на долівку й кілька разів вистрілили біля вуха», — говорив житель Пісків. «Насамкінець, мого сусіду було помилково звинувачено [членами добробату] в тому, що він — коригувальник [сепаратистських сил] і заарештували. Його будинок розграбували, взяли все. А потім ті солдати мені сказали, що це зробили добровольці «Правого сектора».^{57, 58, 59}

«Часто вони створюють вигадані звинувачення, щоб людину «посадити на підвал» і отримати готівку відкупного».

Цивільні також розказують про наругу, яку їм чинили солдати з обох сторін. Віталій, ВПО, який утік із лінії зіткнення, описав подію, свідком якої він став: «Була там ще одна сім'я. Чоловік страждав на епілепсію. Якось уночі двоє [українських] аватарів вдерлися до його дому. Наказали чоловікові роздягнутися і робити віджимання, як в армії. Він утік і голий побіг до нашого дому. Дружина його теж урятувалась. Він бачив, що ті солдати щось там шукали, а потім [солдати] підпалили його дім».⁶⁰

Інші цивільні особи описували контакти з сепаратистськими силами, коли ті, озброєні автоматами, погрожували у відповідь на прохання допомогти. У деяких випадках погрожували беззбройним цивільним, із сім'ями і маленькими дітьми, і українські солдати, якщо думали, що вогонь вівся з їхніх будинків. Цивільне населення також стикається із загрозами переслідування з боку місцевої адміністрації. У Горлівці, наприклад, місцеві органи поліції і проросійські сепаратисти-ополченці «протягом вже двох років не спроможні»⁶¹ захистити цивільних осіб. Один із журналістів, опитаних під час підготовки доповіді, говорив, як поліція намагається будь-якими способами заробити гроші: «Часто вони створюють вигадані звинувачення, щоб людину «посадити на підвал» і отримати готівку відкупного. Також на руках [у людей] купа зброї, і я дуже боюся будь-якого п'яниці, бо він може у вас стріляти ні за що».⁶²

Чому цивільні особи залишаються

«Пенсіонерам нема куди йти»⁶³

Деякі українські урядові та військові посадові особи (а також багато ветеранів конфлікту) висловлювали думку про те, що цивільні особи, які залишились поряд із лінією зіткнення, зробили це за власним вибором і, таким чином, є налаштованими про-сепаратистськи і про-російськи. Проте переважна більшість цивільних осіб, з якими спілкувався CIVIC, малювали зовсім іншу картину. З погляду людей, що живуть там, де щодня стрілянина, залишатися їх змушує якась практична причина. І незалежно від причин, з яких люди там лишаються, обидві сторони несуть відповідальність за вжиття всіх необхідних заходів для забезпечення захисту цивільних осіб від збройного протистояння.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Правий сектор є добре відомим добровольчим батальйоном, який дуже активно діє на фронті з часів Євромайдану з березня 2014 року.

⁵⁸ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, Авдіївка, Опитне, липень-серпень 2016.

⁵⁹ Інтерв'ю CIVIC, Піски, липень 2016.

⁶⁰ Інтерв'ю CIVIC, Піски, липень 2016.

⁶¹ Інтерв'ю CIVIC, Горлівка, липень 2016.

⁶² Інтерв'ю CIVIC, Горлівка, липень 2016.

⁶³ Інтерв'ю CIVIC, Луганськ, серпень 2016.

Деякі цивільні особи, які поділилися своїми історіями з CIVIC і які досі живуть уздовж лінії зіткнення або в сірій зоні, надто старі або немічні, щоб переселятися. Іншим бракує коштів, щоб розпочинати нове життя в іншому місці, тимчасом як когось змусили залишитися їхні сімейні обов'язки. Хтось побачив, що їхні сусіди, які виїхали були, знов повернулися, виснувавши, що жити вимушеному пересельцеві важче, ніж жити в зоні конфлікту. Інші ж стали свідками пограбування будинків і крамниць їхніх сусідів, після їхнього від'їзду, тож вони залишаються, щоб захищати своє майно.

І багато хто з опитаних чоловіків і жінок заявили, що вони лишилися, бо їм більше нікуди було йти. Конкретніше кажучи, їм бракувало грошей або можливостей знайти нове житло. Їхня робота і джерела для існування були незмінно пов'язані з містами, де вони мешкають, або ж вони мали надто сильні сімейні зв'язки з землею. У деяких випадках сім'ї зубожіли, коли артобстріли призвели до руйнації їхніх домівок і майна, і не могли вже виїхати за браком ресурсів або родичів, які б їм допомогли. Надія, медсестра, що живе й працює обік лінії зіткнення з української сторони, в 2014 році щойно взяла позику в банку, як розгорілися важкі бої. Її будинок було сильно пошкоджено, так само, як і її та чоловікове місце роботи. Їхня причина залишатися ясна: «Я [перед боями] працювала в місцевій лікарні, але тепер вона зруйнована.

«Ми не встигли вчасно виїхати, то й залишилися. До того ж, пенсіонерам немає куди йти».

Мені порадили їхати в Маріуполь, але я не могла тут полишити свою матір і дітей. І з платнею 1200 гривень [USD 48], там годі знімати квартиру і жити. Чоловік мій теж втратив роботу через бойові дій. Завод, де він працював, також зруйнований. Тільки мати моя отримує свою пенсію».⁶⁴

Багато літніх респондентів вважали, що переселятися їм зі своїх будинків

перешкодив їхній вік, бо їм це було дуже важко фізично або з огляду на надто високі соціальні бар'єри для того, щоб починати життя знову. «Ми не встигли вчасно виїхати, то й залишилися», — каже Ростислав, механік, що живе в не контрольованому державою Луганську. «До того ж, пенсіонерам немає куди йти». Окрім того, він говорить, що не хотів їхати, бо прожив у своєму будинку, побудованому ще його батьками, вже 50 років.⁶⁵ 61-річна пенсіонерка бабуся Ганна, яка живе в Авдіївці, сказала CIVIC: «[Я тут] з 16 років. ... Тут я одружилася, тут народилися мої внуки. Отож, можете собі уявити, як важко покинути це місце, нашу квартиру».⁶⁶

Кілька респондентів посилалися на те, що більшість їхніх сусідів, які були виїхали, зрештою повернулися після невдалої спроби влаштуватися в Росії чи в інших регіонах України. Багато хто їхав, почувши поголошу про те, що їхнє місто обстрілюватимуть, однак не мав іншого вибору, ніж повернутися, бо йому бракувало фінансових можливостей, щоб осісти в іншому місці. Дехто прагнув залишитися ближче до родичів, які відмовилися переїздити або не могли цього зробити фізично. А ще для когось із цивільних проблемою стали грабунки: «Я пенсіонерка», — каже 61-річна Лілія, що лишається в пошкодженій квартирі в Мар'їнці. «Мені нікуди йти. Квартиру моєї дочки в Мар'їнці також обстріляли, а потім сплюндрували. Нічого не залишилося. ... Я не хочу нікуди йти, бо боюся, що й наш будинок розграбують, а я хочу врятувати хоча б щось для моїх дітей».⁶⁷

Цивільному населенню, яке залишилося, доводиться не лише боротися із загрозами життю в зоні конфлікту, а й стикатися із дискримінацією і недовірою з обох сторін. Як пояснює Віра, цивільна особа, що живе в не контрольованій державою Горлівці: «Тут немає законів, і ніхто не знає, куди нам звертатися. Україна говоритиме, що ми, живучи в своєму домі, підтримуємо сепаратистів. Сепаратисти ж казатимуть, що ми — українські колабораціоністи чи щось на кшталт цього. Ніхто не має грошей, ніхто не помагає».⁶⁸

⁶⁴ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, липень 2016.

⁶⁵ Інтерв'ю CIVIC, Луганськ, серпень 2016.

⁶⁶ Інтерв'ю CIVIC, район Авдіївки, липень 2016.

⁶⁷ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, липень 2016.

⁶⁸ Інтерв'ю CIVIC, Горлівка, серпень 2016.

*Анатолій і Світлана в своєму саду в Пісках (Україна), у листопаді 2015 року. Хоч діти в Анатолія і Світлани живуть по обидва боки лінії зіткнення, вони вирішили залишитися у своєму скромному домі на околиці Пісків, попри бойові дії, що й досі точаться поблизу.
(Джек Кросбі)*

ОЧІКУВАННЯ І ПОТРЕБИ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ

Перемістити ведення бойових дій далі від заселених цивільними районів

«Я просто втомився від війни. Я готовий жити поруч військових контрольно-перепускних пунктів, але прошу лише про одне: не стріляйте».⁶⁹

Два роки бойових дій, цілком зрозуміло, змучили багатьох цивільних осіб, що живуть по обидва боки лінії конфлікту. Хоча вони — врешті — прагнуть миру, щоб повернутися у свої місця, але у короткостроковій перспективі їх задовольнила б бодай дешиця безпеки. Вони щонайменше хочуть, щоб сторони протистояння припинили стріляти один в одного в районах, де живуть цивільні.

Деякі цивільні вважають конфлікт безглуздим, а шкоду, заподіяну обома сторонами — по суті такою, в якій необхідності не було. Ці цивільні особи дедалі цинічніше ставляться до життя і здатності своєї держави подбати про безпеку. «[Військові] повинні забрати свої контрольно-перепускні пункти з села, бо, коли вони стріляють, сепаратисти завдають ударів у відповідь і міни падають на наші домівки», — говорить 18-літня Ольга, що живе в тому, що ще лишилося від Опитного. «Обидві сторони аж ніяк не захищають цивільних осіб. Вони стріляють і грають у свою гру, і на нас їм начхати».⁷⁰ Свобода, літня вдова з Мар'їнки, схожої думки: «Я просто втомилася від війни. Я готова жити обік військових контрольно-перепускних пунктів, але я прошу лише про одне: не стріляйте».⁷¹

Соціальна підтримка

«Ніхто там не може допомогти. Я отримав тільки довідку про знищення майна — от і все. Коли я сказав, що моя дитина померла, вони сказали, що на війні це звична справа».⁷²

Цивільне населення очікує, що органи державної влади візьмуть на себе відповідальність за надання допомоги тим, кому конфлікт наробив лиха, однак більшість респондентів заявили, що ні уряд, ні військові не зробили практично нічого, щоб допомогти їм у випадках, коли дії силових структур спричинили їм шкоду, травми і смерть.

Наразі механізму, призначеного надавати допомогу українським цивільним особам, яким завдано збитків у ході конфлікту, немає, і всі ініціативи з цього приводу мають разовий і недостатній характер. Цивільні особи вимагають розумних форм підтримки: допомоги для покриття витрат на охорону здоров'я для тих, хто постраждав унаслідок конфлікту, виплати пенсій, допомоги на ремонт або відновлення їхніх пошкоджених будинків, а також визнання відповідальності з боку тих, хто цю шкоду спричинив. Тепер із цього всього мало що планується.

⁶⁹ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, серпень 2016.

⁷⁰ Інтерв'ю CIVIC, Оручне, серпень 2016.

⁷¹ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, серпень 2016.

⁷² Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, липень 2016.

«Український уряд і військові ніколи не визнають обстрілів житлових районів», — сказав Володимир, з Макіївки на Донеччині.⁷³ Пенсіонерка Наташа з Комунара в Донецькій області твердить, що «приїздила ОБСЄ ... поговорити з родичами загиблих і тими, хто постраждав [щоб оцінити обсяг шкоди і її причини], але я не думаю, що когось покарали [за ту шкоду]».⁷⁴ Інший цивільний, що проживає в не контрольованому державою Донецьку заявив, коли його запитали, чи взяли військові або уряд на себе відповідальність за заподіяння шкоди: «Ні і ніколи не зроблять, все це ціна війни. Як вони кажуть, «прийнятне покарання».⁷⁵ Цивільні особи повідомляли про схожий досвід по обидва боки від лінії зіткнення.

Цивільні особи говорять, що не отримують особливого догляду в разі отримання поранень через бойові дії. «Мені не треба вибачення держави, вони нічого не варті», — сказала одна жінка, серйозно поранена в результаті обстрілу.⁷⁶ «Моє здоров'я — ось усе, що я хотіла б повернути. Ну і пенсії б, достатньої, щоб жити, щоб відремонтувати [пошкоджену обстрілом] квартиру моєї дочки і щоб іще заплатити по лікарняних рахунках».

Юрій, бізнесмен під 50 років із Донецька, що був свідком руйнування обох своїх будинків у Донецьку та Горлівці під час бойових дій, каже:

«Протягом двох років я шукав організацію або установу в Україні, які могли б мені допомогти, та марно. Я навіть не прошу компенсації, але хочу принаймні, щоб хтось зареєстрував факт руйнування. [...] Рік тому я звернувся до Європейського суду з прав людини [ЄСПЛ]. Спочатку ми подали скаргу проти Росії. Росіяни, звичайно, заперечили свою присутність в Донбасі. Отже, ми також подали позов проти України. Але, поки ЄСПЛ винесе вердикт, може пройти кілька років. Тому мені рекомендували звернутися також і до українських судів».

Олена з Пісків Донецької області, також звернулася до ЄСПЛ зі скаргою і проти Росії, і проти України. Однак, вона заявляє: «Україна не дбає про ВПО. У мене таке відчуття, що вони просто хочуть нас позбутися». Наявність засобів для вирішення питань компенсації цивільним шкоди на справедливій і рівній основі свідчило б про те, що держава дбає про своїх людей і сприймає цю відповідальність серйозно.

CIVIC спостеріг значну шкоду, що її зазнала цивільна інфраструктура й житло. Це включає і нерегулярне постачання електроенергії, а також проблеми з водою і повну відсутність газу в деяких містах і селах у зоні конфлікту, тож допомога на відновлення будинків і необхідної інфраструктури набуває вирішальної ваги. Микола, літній чоловік, що втік з не контрольованого урядом Донецька, розповів про удар по його квартирі на першому поверсі, а також іншим квартирам у тому ж будинку, в якому «були зруйновані третій, четвертий і п'ятий поверхи. А в моїй квартирі пошкоджено було тільки вікна. Мене там не було, коли це сталося. Я був у шпиталі». Окрім того, «[сепаратисти] вкрали всі документи, що підтверджують право власності на наші квартири і офіс, разом із ключами. Так що тепер ми навіть не можемо довести, що ці квартири належать нам».⁷⁷ Мешканець Донецька, 17-річний Данило, який залишився сиротою, коли його батько

загинув, борючись на стороні сепаратистів у битві під Іловайськом у вересні 2014 р., так говорить про конфлікт: «Всі люди навколо нас втратили свої квартири після артобстрілу. Інфраструктура була всюди пошкоджена, тому ми залишилися без електрики і гарячої води».⁷⁸

⁷³ Інтерв'ю CIVIC, Макіївка, серпень 2016.

⁷⁴ Інтерв'ю CIVIC, Комунар, серпень 2016.

⁷⁵ Інтерв'ю CIVIC, Донецьк, серпень 2016.

⁷⁶ Інтерв'ю CIVIC, Красногорівка, серпень 2016.

⁷⁷ Інтерв'ю CIVIC, Луганськ, серпень 2016.

⁷⁸ Інтерв'ю CIVIC, Донецьк, серпень 2016.

Цивільні особи, що живуть на лінії зіткнення, серед причин для занепокоєння виділили також вартість опалення своїх помешкань у зимовий період. У деяких місцях артилерійські обстріли спричинили пошкодження на лініях газопостачання, внаслідок чого цивільне населення вимушене переходити на набагато дорожче опалення своїх домівок. Благенький бюджет таких цивільних осіб на пенсії, що мешкають у Мар'їнці, як Лев, може від цього луснути по швах. «Є великі проблеми з житлово-комунальними послугами», — говорить він. «З літа 2014 року і дотепер наше село не отримувало газу через пошкоджені труби. Ми переобладнуємо наші опалювальні котли й печі на електрику, але тариф лишається таким самим. ...Таким чином, ми мусимо сплачувати багато грошей з моєї пенсії, щоб відчувати тепло, а надто в зимовий період. Очевидно, що люди хворіють від таких умов життя. Були такі ситуації, коли ми не мали електрики. Умови життя без допомоги з боку держави важкі».⁷⁹ Олена, немолода жінка-переселенка з не контрольованої урядом Горлівки, повторює цю ж думку: «Тут найбільша загроза померти з голоду, бо платежі за комунальні послуги (а також комірне) набагато вищі, ніж пенсії».⁸⁰

А ще турбують цивільних осіб вже існуючі фінансові зобов'язання, які не припиняються й після знищення майна. Кілька мирних жителів говорили про позики, взяті на придбання тих будинків або квартир, які згодом були знищені в ході бойових дій, або рахунки на сплату електро- чи газопостачання в пошкоджених квартирах, що їх пізніше зайняли військові.

Багато цивільних осіб намагалися донести ці проблеми до відома місцевої влади, проте здебільшого з невтішними результатами. Єдиною інституційною реакцією, як видається, є видача посадовими особами місцевого самоврядування на Сході «свідоцтв про знищення майна». Це слухна ініціатива і деякі цивільні особи використали свої свідоцтва як основу для судових справ проти України і/або Росії. Інші сподіваються, що колись це свідоцтво дасть їм право на допомогу з боку уряду в тій чи тій формі. Однак поточний процес, незважаючи на добру волю багатьох, хто його здійснює, потерпає від недоліків і здатен посилити розчарування серед цивільного населення.

Подекуди цивільні особи не знали, що мали змогу зареєструвати претензії, або знали про неї, та розглядали цей процес як даремний. Представники цивільного населення по всій зоні конфлікту, як з контрольованих, так і не контрольованих урядом територій, повідомляли, що процес реєстрації шкоди в органах цивільно-військових адміністраціях був настільки бюрократичним, заплутаним і тривалим, що дехто з них і не потрудився подати заяву на свідоцтво, а просто собі жив у своїх пошкоджених будинках і далі. Дехто, як-от Роман, чий квартири були пошкоджені внаслідок обстрілів, говорили, що повідомляли місцеву владу про завдану шкоду, та вона нічого не зробила, щоб їм допомогти.⁸¹ Місцеві органи влади поділяють це розчарування. «Я приймаю [від цивільних осіб] повідомлення і їх оформлюю, — розповів один адміністратор на лінії зіткнення в зоні конфлікту, який побажав залишитися анонімним, — але ми навряд чи здатні на щось більше. Немає грошей ані джерел фінансування».⁸² На додаток до реєстрації шкоди, зазваної цивільною особою, він направляє потерпілих від шкоди цивільних осіб у міжнародні НУО з надання гуманітарної допомоги.

Цілком зрозуміло, що цивільне населення сподівається, що ці свідоцтва забезпечать якусь компенсацію у тій чи іншій формі, але всі вони обов'язково розчаровуються. «Нашу квартиру було пошкоджено в ніч проти 17-го серпня [артилерією] з боку українських контрольованих пунктів», — стверджує Віктор, описуючи подію, що мала місце під час одного з трьох приїздів CIVIC на лінію зіткнення.⁸³ «Поліція [оцінила й офіційно зареєструвала] стан нашої розбитої квартири. Потім ми пішли до місцевої військово-цивільної адміністрації в Мар'їнці, щоб заповнити форму і отримати якусь компенсацію за знищення нашої власності. ... Ми й далі маємо надію отримати компенсацію».

⁷⁹ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, серпень 2016.

⁸⁰ Інтерв'ю CIVIC, Горлівка, жовтень 2016.

⁸¹ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, серпень 2016.

⁸² Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, серпень 2016.

⁸³ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, серпень 2016. Незважаючи на те, що покласти відповідальність за цю конкретну атаку неможливо без судової експертизи, дослідникам CIVIC здалося, що снаряд прилетів з української сторони. Обстріл, що відбувався в період 16-17 серпня 2016 року в Мар'їнці був важкий і тривав кілька годин.

Ще одна жінка, що мешкає в Красногорівці, містечку поблизу Мар'їнки і Авдіївки, що зазнало жорстоких обстрілів, зазначає, що, коли вона повідомила про збитки в поліцію, вони приїхали до неї додому, але «насправді не робили ... нічого».⁸⁴ Фонд Ріната Ахметова — приватна благодійна організація, яка надає гуманітарну допомогу, помагає з витратами на лікарню, але жінка та її родина не отримали будь-якої допомоги на відновлення, бо «уряд повідомив, що обстріли «були не з нашої вини» і що сепаратисти, вочевидь, теж не шлють [їм] гроші».⁸⁵ Така думка часто повторюється. Одна жінка сказала, що вона не подавала жодної офіційної скарги, бо «ніхто допомогти не може. Я отримала лише свідоцтво про знищення — і все. Коли я сказала, що загинула моя дитина, вони сказали, що на війні — це звичайна справа».⁸⁶

Ще один цивільний мешканець зони конфлікту радів, коли сепаратистів витиснули, але він відзначає неспроможність держави допомогти у відновленні його пошкодженої домівки: «Перед виборами у Верховну Раду було багато кандидатів, які уважно слухали і обіцяли допомогти. Як і слід було чекати, новий уряд одразу ж забув про всі обіцянки, щойно закінчилися вибори. Нікому ми не потрібні».⁸⁷

У деяких випадках цивільні особи, як оцей житель неконтрольованої території, зазначали, що, коли їхній будинок обстріляли, «не було жодних шансів, щоб про це повідомити. Насправді ніхто не реєстрував будь-яких претензій, бо ж обидві сторони заявляли, що вони ніколи не обстрілюють житлові райони».⁸⁸

«Солдати завжди нам допомагали у важкі часи, ділилися [їжею] з нами і евакуювали мирних жителів з найбільш небезпечних місць».

Юрій, молодий чоловік, чий будинок був пошкоджений під час бойових дій, звернувся по допомогу в підтвердженні оцінки шкоди його майну в неконтрольованому державою Донецьку. Але його зусилля виявились марними: «Я подав заяву в сервісну компанію, але від неї — жодної помочі. В Горлівці не

було ні однієї організації, куди можна було повідомляти про [інші] збитки». У Макіївці, як каже Тарас, менеджер з логістики, «якщо з вами щось трапиться, можете прийти у відділення поліції,... [але] на той час в ДНР не було жодної організації, щоб повідомити про завдану шкоду. Тепер я довідався, що місцева влада відбудувала близько 100 будинків, які були зруйновані. В основному це в місті Ілловайськ». Інакше, «ніякої допомоги не було».⁸⁹ Комуś прямо погрожували, як-от Томі, ВПО, яка повернулася на неконтрольовану територію, аби оцінити стан своєї власності: «Коли я побачила, що наш будинок сплюндровано, я пішла до місцевої поліції. Коли ж я сказала, що живу в Києві, вони не схотіли прийняти мою скаргу. Навіть погрожували посадити мене до в'язниці».

Деякі цивільні особи цінують спонтанну ініціативу солдатів. Місцевий депутат і координатор з гуманітарних питань, який мешкає в «сірій» зоні, зазначає: «Спочатку солдати приносили нам харчі і газ. Тепер ми самі допомагаємо цивільному населенню. Я запитую в них, що їм потрібно, особливо літніх людей, і приношу їм ліки і інші [необхідні] продукти».⁹⁰ Одна жінка розповіла CIVIC, як їй допомогли військовослужбовці, відвізши сім'ю в лікарню, допомогли їй полагодити дах її будинку та дали одяг.⁹¹ Інші, що мають досвід існування по обидва боки конфлікту, говорять, що українські солдати були більш помічними, ніж сепаратисти, яких вони витіснили: «Солдати завжди нам допомагали у важкі часи, ділилися [їжею] з нами і евакуювали мирних жителів з найбільш небезпечних місць. А коли Авдіївка була під контролем бойовиків, тут був повний хаос і беззаконня: люди зникали, майно відбирали силою».⁹²

⁸⁴ Інтерв'ю CIVIC, Красногорівка, липень 2016.

⁸⁵ Інтерв'ю CIVIC, Красногорівка, липень 2016.

⁸⁶ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, липень 2016.

⁸⁷ CIVIC interview, Popasna, October 2016.

⁸⁸ Інтерв'ю CIVIC, Горлівка, липень 2016.

⁸⁹ Інтерв'ю CIVIC, Макіївка, серпень 2016.

⁹⁰ Інтерв'ю CIVIC, Опітне, липень 2016.

⁹¹ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, липень 2016.

⁹² Інтерв'ю CIVIC, район Авдіївки, жовтень 2016.

Матеріальну підтримку надавали деякі місцеві і міжнародні гуманітарні НУО, проте сил допомагати в такому величезному масштабі їм заледве вистачає. CIVIC провів інтерв'ю з деякими цивільними особами, які втратили свої будинки, і вони вказували на те, що допомогти їм з необхідним рівнем допомоги НУО не могли (і ніхто на це розраховував).⁹³ Деякі організації надавали фінансову допомогу на медичне лікування, та не всі цивільні особи підпадають під категорії, що мають право на допомогу.⁹⁴ Якщо хтось отримує платню, «хоча б яку малу», то, здається, вже не має підстав на допомогу від держави і деяких місцевих гуманітарних неурядових організацій.⁹⁵

Поліпшити порядок перетину на пунктах в'їзду-виїзду між КТ і НКТ

«Треба йти пішки до контрольно-перепускних пунктів і чекати протягом 24 годин».

На цей час у Донбасі є п'ять офіційних контрольних пунктів в'їзду-виїзду: чотири в Донецькій області і один — у Луганській, тільки для пішоходів. Цивільним особам, аби побачитися з родичами, виконати юридичні зобов'язання в районах, контрольованих владою — таких, як реєстрація на отримання пенсій або допомоги, або оцінка майна в неконтрольованих районах, доводиться проходити через офіційні (і неофіційні) пункти перетину. Для цивільних осіб ці пункти перетину особливо небезпечні.

Стандартизованих процедур перетину немає — почасти через те, що в різних районах працюють різні підрозділи, а почасти тому, що ЛНР і ДНР самі по-різному розглядають процес перетину лінії розмежування між контрольованими українською владою територіями і не контрольованими. Деякі КПВВ стоять поблизу один одного, в межах дальності пострілу гвинтівки, а інші далеко.

Цивільні особи змушені чекати протягом годин, а в деяких випадках навіть протягом ночі, у найнебезпечніший час для перебування в безпосередній близькості від воєнних цілей. Загрози, притаманні перетині кордонів і КПВВ, тут подвоює наявність мін, артилерійських обстрілів та перестрілок — на деяких контрольних пунктах в'їзду-виїзду більшою мірою, ніж на інших. Одна жінка розповідала, як їй доводилося водити дітей до школи через контрольно-перепускні пункти, не дивлячись на обстріл. Конфлікт розділив сім'ю, і вони зі зрозумілих причин прагнуть возз'єднання, проте через стрілянину між протиборчими сторонами перетин лінії часто надто небезпечний. Як у липні 2016 року розповів один 30-річний учитель, що втік із не контрольованої українською владою Макіївки на контрольовану територію: «Мої батьки там і досі. Я з ними підтримую контакт... у Макіївці немає артобстрілів. Найбільша проблема — це рух з окупованих територій в інші регіони України і назад. Україна не може організувати пристойний процес перетину лінії зіткнення для своїх громадян. Треба йти пішки до контрольно-перепускних пунктів і чекати протягом 24 годин». З часу цього інтерв'ю, стало ще гірше, бо ІНСО повідомляла про кілька інцидентів з артилерійським обстрілом у місті Макіївка. Найостанніший мав місце 27 жовтня 2016 року, коли снаряд влучив у житлову споруду, вбивши трьох цивільних осіб і поранивши п'ятьох дітей.

Тетяна, якій під п'ятдесят років і скоро на пенсію, каже: «Мар'їнка — це частина Донецька, там працювало або вчилася багато людей. Тепер поїхати туди через перестрілки і дуже довгі черги між контрольно-перепускних пунктами — це проблема. Чекаючи на цих контрольно-перепускних пунктах, а надто в разі великого бою, може бути дуже небезпечно».

⁹³ Інтерв'ю CIVIC, Красногорівка, липень 2016.

⁹⁴ Інтерв'ю CIVIC, Горлівка, серпень 2016.

⁹⁵ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, серпень 2016

Василь утік із Луганська під час бойових дій в 2014 році і живе як ВПО на контрольованій владою території України. «Дуже важко перетнути лінію розмежування між Луганськом і Україною, — каже він. — Звичайно, все наше майно залишилося в Луганську. ... [Дорога] була небезпечна через велику кількість блок-постів». Він пояснив, що через невелику пенсію і непомірно високе комірне віддалік од лінії зіткнення йому доводиться періодично вертатися до себе додому. Про цю проблему згадували й інші, кого лихо й конфлікт змушує долати контрольні пункти в'їзду-виїзду між КТ і НКТ.

Допомога на переселення подалі від лінії зіткнення або сірої зони

«Якби держава запропонувала переселення як варіант, ми могли б поїхати звідси геть»

Деякі цивільні, з якими поспілкувався CIVIC, висловлювали бажання переїхати, та не могли собі цього дозволити; вони й далі живуть у межах або поблизу зони конфлікту. Деякі згадували, що такого роду підтримки, яка б допомогла їм переселитися в інші райони України, не було. «Якби держава запропонувала переселення як варіант, ми могли б звідси поїхати, але ніхто цього варіанту не запропонував, — говорить Вікторія, літня жінка, що живе на лінії зіткнення. — У мене є внучка, яка живе у Львові. А ще одна вчиться в Донецьку. Тут немає ні роботи, ні робочих місць. Багато людей працювали були в шахтах, а тапер шахти позакривалися. Я не знаю, що після всього робити, бо наша квартира зруйнована».

Приблизно так само багато цивільних осіб, які проживають на території «ДНР» або «ЛНР», говорили нам, що залишатися було їхнім єдиним варіантом, враховуючи, що загроза обстрілів або вторгнення з Росії чи нападу з боку України звела вартість їхнього майна майже на пси. Люди похилого віку, чії будинки або квартири в «ДНР» або «ЛНР», - просто надто бідні, щоб виїхати. Як сказав Фран, ВПО з Києва: «Українська влада повинна подумати, як підтримати справжніх ВПО. Я не чув, про будь-яку ініціативу, що виявилася б дуже корисною. Якби ми могли отримати від української влади у власність хоч якусь квартиру або будинок [віддалік од лінії зіткнення], то це було б великою підтримкою, бо зараз ми працюємо лиш для того, щоб мати щось на оплату орендованої квартири, але не на життя».

Чоловік без ноги прямує повз довгої валки автівок на КПП «Волноваха» поблизу Маріуполя, липень 2015 року. Автобусні маршрути не перетинають лінію розмежування, тож тим, хто подорожує без особистого авто, доводиться виходити й іти обіч довгих колон автомобілів і через кілька кілометрів нейтральної смуги, щоб дістатися місця призначення. (Джек Кросбі)

НА ШЛЯХУ ДО ЛІПШОГО ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

Головну відповідальність за захист всіх своїх громадян несе Українська держава, і є чіткі правові і моральні причини, з яких уряд і військові мають зосередитися на розбудові свого потенціалу для кращого захисту цивільних осіб, що проживають уздовж лінії зіткнення.⁹⁶

Крім того, є й стратегічні міркування, з огляду на які українській державі слід захищати цивільне населення у цьому конфлікті. Пріоритезація захисту цивільного населення є простим способом демонстрації доброї волі та зміцнення довіри у позбавлених прав цивільних осіб на сході країни. Як завважила Олександра, гуманітарна працівниця з великим досвідом роботи на Сході: «Основною проблемою є ставлення влади [місцевої і центральної] до цивільного населення. Ніхто про цивільних осіб не дбає. ...Багато хто не може полишити територію чи село, бо, коли вони виїдуть і потраплять на захід або в центр України, під впливом пропаганди тамтешні місцеві жителі скажуть: «Всі ви сепаратисти» і всяке таке».⁹⁷ Якщо кінцева мета полягає в тому, щоб возз'єднати Україну і реінтегрувати відчужене і скривджене населення на Донбасі, пріоритетом має стати захист і підтримка цивільних осіб, постраждалих внаслідок конфлікту.

У вересні 2016 року Президент П. Порошенко проголосив, що «стратегічною метою» для України є вступ у НАТО. Іскрою, з якої розгорілася революція на Майдані, було дуже поширене бажання підписати угоду про асоціацію з ЄС, і тепер докладаються великі зусилля для модернізації українських законів, політики та інститутів та приведення їх у відповідність до законів і цінностей ЄС і НАТО.

Захист цивільного населення став стратегічним пріоритетом для НАТО і ЄС. 9 липня 2016 року НАТО прийняла всеосяжну політику щодо захисту цивільного населення «на основі правових, моральних і політичних імперативів. Метою всеосяжної політики є вселити цілісний, послідовний і комплексний підхід до Росії [захисту цивільних осіб] у НАТО і операціях під проводом НАТО, місіях та інших заходах, санкціонованих Радою».⁹⁸

⁹⁶ Правові зобов'язання випливають з міжнародного і національного права. Україна, як і всі держави світу, пов'язана нормами звичайного МГП, які встановлюють обов'язки і зобов'язання держав щодо захисту цивільних осіб під час збройного конфлікту. Стаття 8 Римського статуту — договору, яким створено Міжнародний кримінальний суд — перелічує злочини, які належать до категорії воєнних злочинів, включаючи серйозні порушення Женевських конвенцій, а також довгий перелік правопорушень, які, в разі їх спрямування проти цивільних осіб під час конфлікту, можуть стати підставою для притягнення обвинувачених до судового переслідування в Гаазі. Хоч Україна не є стороною Римського статуту, 8 вересня 2015 року вона подала в суд заяву, якою визнає його юрисдикцію в районах Донбасу, постраждалих від дій сепаратистів. Глава 19 Кримінального кодексу України описує злочини, пов'язані з військовою службою. Що стосується дій війська в зоні конфлікту, то встановлює кілька заборон на дії, включно зі статтею 433, яка карає протизаконне знищення майна, а також протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності, обидві з яких детально документуються в цій та інших доповідях.

⁹⁷ Інтерв'ю CIVIC, Гальцинівка, серпень 2016.

⁹⁸ Організація Північноатлантичного договору (НАТО), «Політика НАТО щодо захисту цивільного населення», 9 липня 2016 року, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133945.htm?selectedLocale=en

В ЄС цивільний захист закріплений у Лісабонському договорі 2009 року. Він охоплює і являє собою одну з основ для гуманітарної допомоги в рамках Спільної політики безпеки і оборони і Механізму цивільного захисту ЄС, та незмінно підтверджується представниками ЄС. Зовсім недавно, у червні 2016 року, заступник глави делегації ЄС в ООН заявив, що:

«Захист цивільних осіб у збройних конфліктах залишається гострою і актуальною проблемою для ЄС і його держав-членів. Ми згодні з думкою Генерального секретаря, вираженою в його доповіді від червня 2015 року, щодо того, що поширене недотримання норм міжнародного гуманітарного права з боку деяких держав і нерегулярних збройних формувань-недержавних суб'єктів, а також повсюдна безкарність за порушення стали одним із найбільш критичних викликів для справи захисту цивільних осіб. Дотримання норм, що гарантують гуманність, було лейтмотивом нещодавнього Всесвітнього гуманітарного саміту, і ми сприятимемо подальшому виконанню взятих там зобов'язань з метою посилення захисту цивільних осіб у збройних конфліктах.»⁹⁹

1 липня 2016 року, в Сполучених Штатах, Президент Барак Обама підписав розпорядження (EO), що встановлює як закон заходи цивільного захисту до і після завдання шкоди.¹⁰⁰ Ця політика, яка поширюється на усі державні установи США, визнає основоположну важливість захисту цивільних осіб під час конфлікту та робить цивільний захист ключовим елементом військових операцій. EO конкретно включає вказівки щодо підготовки військових кадрів з питань зменшення шкоди і скорочення числа втрат серед цивільного населення, використовуючи технології для точнішого розрізнення цивільних осіб і комбатантів, та вжиття всіх можливих запобіжних заходів при завданні ударів з метою зменшити ймовірність шкоди цивільному населенню. Окрім того, EO вимагає проведення розслідування заяв стосовно завданої шкоди, встановлення більш тісних відносин з громадянським суспільством, а також надання допомоги після шкоди.

Якщо Україна прагне прийняти ці стандарти і цінності, то має розробити всеосяжну політику щодо захисту цивільних осіб. За останні два роки Україна просунулася на шляху зміцнення цивільного захисту. І зусилля ці, про які йдеться далі, вказують на зростаючу інституційну поінформованість щодо необхідності поліпшення цивільного захисту та заслуговують на визнання і підтримку.

Модернізація і реформування Міністерства оборони України та професіоналізація збройних сил відзначалися у бесідах з багатьма спостерігачами, включаючи й представників НАТО, міжнародних НУО, а також ветеранів війни.¹⁰¹

По-перше, добровольчим батальйонам¹⁰² бракувало належної підготовки, дисципліни й відповідальності, і вони були джерелом проблем щодо захисту українських цивільних осіб по обидва боки. Відтак вони здебільшого влилися у формальні державні структури і тепер існують у вигляді напівсамостійних підрозділів Національної гвардії. Хоча деякі проблеми залишаються й понині, ці підрозділи на сьогодні, в принципі, підпорядковані урядові та його Міністерству внутрішніх справ або Міністерству оборони.

По-друге, поліпшилася військова підготовка проти тих 5-денних або 2-тижневих прискорених курсів військової дисципліни, згадуваних добровольцями і нашвидкуруч мобілізованими солдатами української армії навесні 2014 року. Тепер новобранці проходять навчання за вищими військовими стандартами, в

⁹⁹ «Заява від імені ЄС і його держав-членів Його Високоповажності пана Йоанніса Врайласа, заступника Голови Представництва Європейського Союзу в Організації Об'єднаних Націй, на відкритих дебатах у Раді Безпеки щодо захисту цивільних осіб в контексті операцій з підтримання миру», 10 червня 2016, <http://eu-un.europa.eu/eu-statement-united-nations-security-council-protecting-civilians-in-the-context-of-peacekeeping-operations/>

¹⁰⁰ Офіс прес-секретаря Президента Сполучених Штатів, «Інформаційний бюлетень: виконавче розпорядження про політику США у сфері заходів на етапі до і після завдання удару щодо усунення втрат серед цивільного населення в операціях США, які передбачають застосування сили, і розкриття Директором Національної Розвідки зведених даних про удар за межами зони активних бойових дій», 1 липня 2016 року, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2016/07/01/fact-sheet-executive-order-us-policy-pre-post-strike-measures-address>; НАТО, «Політика НАТО щодо захисту цивільного населення», 9 липня 2016.

¹⁰¹ Інтерв'ю CIVIC, Київ, липень-вересень 2016.

¹⁰² Групи цивільних осіб, які сформували воєнізовані організації для підтримки (або в разі сепаратистських сил — опору) української влади. У перші місяці боїв добровольчі батальйони вели непропорційну кількість бойових дій на українській лінії фронту і, хоч їх багато хто в Україні підтримує, були обмежено підзвітними і контрольованими, та звинувачувалися також у воєнних злочинах.

ході якої молоді солдати проходять два місяці підготовки, в тому числі стрілецької, невідкладної медичної допомоги, дисципліни і тактичної маневреності, перш ніж приєднатися до підрозділів поблизу фронту.¹⁰³ Ініціативи на кшталт Об'єднаної багатонаціональної навчальної бригади,¹⁰⁴ що почали з'являтися з весни 2015 року після стабілізації конфлікту, в рамках яких бойові підрозділи НАТО забезпечують підготовку українських традиційних сил і ССО у стилі ведення протиповстанських воєнних операцій, допомогли навчити тисячі українських вояків у відповідності до стандартів штатної, регулярної, професійної військової організації.

Підготовка з питань захисту цивільних осіб, проте, як і раніше, є недостатньою.¹⁰⁵ Жоден з опитаних при готуванні цієї доповіді солдатів або добровольців не згадував про хоч якийсь систематичне чи формальне навчання з питань МГП, окрім, може, випадкової спецлекції або виданої їм брошури з роздатковими матеріалами. І ніхто не розповідав про участь у тому типі практичних вправ або реалістичних навчань, які переносять цивільний захист із абстрактної площини в реальну.

По-третє, створення СІМІС у січні 2015 року знаменувало собою позитивні зміни в тих громадах, які найбільше постраждали внаслідок бойових дій. СІМІС постало частково на основі визнання того факту, що українське військо незадовільно взаємодіє з громадами і реагує на їхні потреби. Тепер групи СІМІС дислокуються і працюють в самих селах, розташованих на лінії зіткнення в Україні, за які ведеться спір, або поблизу них, а також і в адміністративних вузлах зони конфлікту, таких як Маріуполь та Краматорськ. СІМІС визнає важливість гендерного балансу, і в Маріупольському СІМІС жінки становлять 50 відсотків — завдання, яке інші групи СІМІС, мають виконати, коли і де буде така змога. Ротацію в СІМІС здійснюють понад 100 військовослужбовців — рядових, сержантів і офіцерів, служба яких може тут тривати 3–6 місяців, після чого вони, як правило, повертаються в рідні підрозділи.

Іншою важливою подією є створення Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України (МТТОТ) у червні 2016 року.¹⁰⁶ Як зазначено в цій доповіді, цивільне населення на лінії зіткнення, а також ВПО, постійно скаржилися на нездатність або небажання влади їм допомогти. МТТОТ отримало завдання вирішити ці питання. Воно має широкий мандат: забезпечення розробки і здійснення державної політики на тимчасово окупованих територіях і районах Донецької та Луганської області з кінцевою метою реінтеграції цих районів та населення в Україну.

Окрім того, МТТОТ уповноважене забезпечувати застосування норм МГП в зоні конфлікту в Україні та притягнення порушників МГП до відповідальності за їхні дії. Це має на увазі необхідну взаємодію з Міністерством оборони, Службою безпеки України, Національною поліцією, Державною прикордонною службою України, Національною гвардією України, Державною службою з надзвичайних ситуацій та іншими правоохоронними органами.

Беручи до уваги все згадане вище, СІВІС вважає, що виконання таких рекомендацій дозволило б усім сторонам захищати цивільних осіб ефективніше.

Дотримуватися обмежень на важкі озброєння, встановлених мінськими угодами

Угода, підписана керівниками України, Франції, Росії та Німеччини 15 лютого 2015 року, повернула до життя первісну Мінську угоду (підписану в вересні 2014 року). Вона закликала до припинення вогню, якого ні та, ні інша сторони не дотримувалися. У ній також містився заклик до абсолютної заборони застосування зброї калібру понад 100 мм, відомої в різних джерелах під загальною назвою «важкі озброєння».¹⁰⁷ Найбільш ефективним способом зменшення шкоди цивільному населенню, відповідно до Мінських угод, є незастосування сторонами конфлікту важкого озброєння в населених районах. На

¹⁰³ Камі Маккормік, «Переоснащення Армії з нуля, коли вона веде війну», 1 лютого 2016 р., <http://www.cbsnews.com/news/us-ukraine-army-re-tool-troops-training-russia-backed-rebels/>

¹⁰⁴ Армія США в Європі, «Об'єднана багатонаціональна навчальна група — Україна», 22 квітня 2015 року <http://www.eur.army.mil/jmtg-u/>

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ Постанова № 376, 8 червня 2016, <http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=86793>

¹⁰⁷ «Важка зброя» стосується до артилерії калібром понад 100 мм

жаль, усі сторони постійно порушують заборону на важке озброєння, що регулярно документує ОБСЄ, і внаслідок чого страждають цивільні особи.¹⁰⁸ Як зазначало УВКПЛ, використання важкої зброї в червні і липні 2016 року спричинило подвоєння числа жертв серед цивільного населення.¹⁰⁹

Усі сторони конфлікту повинні дотримуватися положень Мінських угод і МГП, гарантуючи в такий спосіб те, що артилерійське озброєння перебуває поза межами досяжності одна одної і, отже, якщо використовується взагалі, то рідше. Ба більше, окрім розумних обмежень, передбачених у МГП, сторони конфлікту повинні розглядати можливість розважливого застосування сили щоразу, коли відповідають на вогонь супротивної сторони в населених пунктах.

Прийняти загальнодержавну політику в області цивільного захисту та надання соціальної підтримки після завдання шкоди

На першому етапі треба на національному рівні взяти чіткий курс на захист цивільного населення, за аналогією з тим, що сформульовано в США і НАТО, але адаптований до потреб та реалій України. Така політика свідчитиме про те, що захист цивільних осіб є одним із пріоритетних для найвищого керівництва держави, слугуватиме за основу для всіх інституційних ініціатив у цій галузі, визначить керівників, які відповідатимуть за її реалізацію, а також допоможе залучити підтримку міжнародних партнерів України.

Інтерв'ю, проведені CIVIC, дозволяють припустити, що це починання підтримають ветерани. Багато ж бо їх заявляло, що надання підтримки цивільним вже й так розглядається як правильна або «нормальна» для людини річ. Колишній доброволець з «Айдару», коли його запитали про отриману його підрозділом підготовку з питань захисту цивільних осіб у районах конфліктів, сказав: «Теоретично, всі знали [що цивільних осіб убивають]. Цивільних осіб ... [ми відселяли] в бік, ховали [їх] у бункерах, [відокремивши їх] від ... бойових одиниць. Людяність прокинулася серед багатьох [під час війни]».¹¹⁰ Інший колишній командир іншого добровольчого батальйону сказав: «Ми допомагали. Така була в нас [у підрозділі] офіційна політика. Допомогати. На повну [міру можливості]. Усі розуміли, що з цивільними треба бути людиною».¹¹¹

Будь-яка політика має охоплювати всі аспекти захисту, включно з механізмами запобігання шкоді й компенсації за неї та надання допомоги в тих випадках, коли цивільні особи зазнають шкоди внаслідок військових операцій, і передбачати виділення необхідного фінансування усім агенціям, причетним до її реалізації.

Створити механізм для відстеження, вивчення і аналізу завданої цивільному населенню шкоди

Можливість відстежувати і аналізувати шкоду, завдану цивільному населенню, і належним чином розслідувати випадки заявленої або відомої шкоди, завданої цивільному населенню, є невід'ємним складником накопичення знань і тактичної інформації про те, як їй запобігати, верифікувати її і належним чином реагувати на її заподіяння цивільним особам та членам їхніх сімей. Армії України тепер цієї спроможності бракує, адже нема на це ні спеціального штатного розкладу, ні функцій, не ведеться аналіз на місцях. Отже, українська армія не в змозі розслідувати заяви про заподіяну шкоду, брати на себе відповідальність за шкоду, якої вона завдає, відрізнити шкоду, заподіяну сепаратистськими силами від шкоди, що вона спричинила сама, або надавати компенсації чи якусь соціальну підтримку цивільному населенню після факту заподіяння нею шкоди. Усе це належить до ключових завдань, покликаних забезпечити довіру з боку місцевого населення та прозорість у взаєминах із ними. Без цього цивільне населення не зможе відрізнити шкоду, заподіяну сепаратистськими силами, від шкоди, завданої їхньою власною державою.

¹⁰⁸ Повний список доповідей ОБСЄ, див: Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), «Щоденні і негайні звіти Спеціальної моніторингової місії в Україні», <http://www.osce.org/ukraine-smm/reports>

¹⁰⁹ УВКПЛ, «Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні: 16 травня по 15 серпня 2016 року», вересень 2016 р., <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine15thReport.pdf>

¹¹⁰ Інтерв'ю CIVIC, Київ, вересень 2016 р.

¹¹¹ Інтерв'ю CIVIC, Київ, серпень 2016 р.

В ідеалі, як це й практикувалося Міжнародними силами сприяння безпеці НАТО в Афганістані, українським військовим слід створити десь на рівні центрального керівництва Групу з пом'якшення наслідків шкоди цивільному населенню (ГПНШ). До її складу можуть входити ключові представники Збройних сил, а також ключові посадовці інших міністерств, які мають справу з питаннями цивільного населення, включаючи МТОТ і інші. Разом ця Група працювала б з метою синхронізації зусиль як для захисту цивільних осіб, так і реагування на заяви про ніби заподіяну цивільним особам шкоду чи на вже відомі їй факти шляхом надання гуманітарної допомоги, програм надання соціальної підтримки після шкоди, а також компенсацій у разі потреби.

«Ми допомагали. Така була в нас [у підрозділі] офіційна політика. Допомагати. На повну [міру можливості]. Усі розуміли, що з цивільними треба бути людиною».

У штабі кожної частини має існувати офіцер зв'язку з ГПНШ, що пройшов підготовку й отримав завдання доповідати в ГПНШ про будь-які заявлені чи підтверджені випадки заподіяння шкоди. ГПНШ нестиме відповідальність за створення системи отримання рапортів про поширеність інцидентів із заподіянням шкоди, а також забезпечуватиме поінформованість місцевих органів влади, організацій громадянського суспільства, ЗМІ, а

також цивільних осіб про те, як і куди слід про них повідомляти. Підготовлені слідчі вестимуть опитування і збиратимуть дані, що підтверджують або спростовують заяви, водночас дбаючи про те, що цивільні особи знають: усі твердження про шкоду сприймаються всерйоз.

Уже й тепер деякі місцеві органи влади збирають дані щодо завданої цивільним особам шкоди з метою дати останнім більше прав вимагати підтримки на більш пізньому етапі. ГПНШ може аналізувати цю інформацію не тільки для відстеження шкоди, заподіяної цивільному населенню, а й для аналізу тенденцій, аби зрозуміти, як шкода завдається цивільним особам, і як їх ліпше захистити.

Виключити використання мін і мін-пасток, позначити й видалити НВБ

Скорочення застосування важкої зброї зменшує число жертв серед цивільного населення, але також і кількість артилерійських снарядів та ракет, які не вибухнули. А це, своєю чергою, обмежує ризики для цивільних осіб, що для них становлять НВБ.

Ще одним джерелом шкоди є міни, а вони більш небезпечні за НВБ, бо розробляються й закладаються з наміром поранити або вбити. Україна підписала Конвенцію про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення («Договір про заборону протипіхотних мін») в 1999 році, і вона набула чинності 1 червня 2006 року.¹¹² Станом на серпень 2016 р., однак, Україна не відповідала статті 5 «Договору про заборону протипіхотних мін» щодо знищення мін на замінованих ділянках. Україна також не є учасником Конвенції про касетні боєприпаси, що забороняє касетні боєприпаси і закладає основу для знищення їх наявних запасів.¹¹³ Українські військовослужбовці, як і добровольці, що б'ються на українському боці, міни закладають. Це неприйнятно, а надто за відсутності або неналежного маркування мінних полів. Інциденти, пов'язані з мінами, СВП та/або мінами-пастками уздовж лінії зіткнення в Україні в період з травня по серпень 2016 року, спричинили щонайменше 13 смертей і 41 поранення на тлі загального зростання втрат, про яке свідчать дослідження, проведені УВКПЛ.¹¹⁴

¹¹² «Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення», 18 вересня 1997 року. Щоб отримати повний текст та список держав-учасниць, див: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/580>

¹¹³ «Конвенція про касетні боєприпаси», 30 травня 2008. Щоб отримати повний текст та список держав-учасниць, див: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/620?OpenDocument>

¹¹⁴ УВКПЛ, «Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні: 16 травня по 15 серпня 2016 року», вересень 2016 р., <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine15thReport.pdf>

Найнебезпечнішими з усіх є міни-пастки. Вони бувають різних форм, включаючи гранату, яка детонує при спрацюванні розтяжки, прив'язаної до дерева або дверей, чи вибухівку, замасковану під іграшки, сміття, або інший непотріб. Ці пристрої орієнтовані на цікавих і необережних — переважно дітей — і завдають великої шкоди.

Тимчасом як HALO Trust і Данська група з розмінування ведуть у східній частині України діяльність, спрямовану на освіту, поглиблення інформованості та на розмінування, Служба ООН з розмінування (ЮНМАС) цього не робить. На початку 2016 року вони провели місію з технічної оцінки, але зрештою вирішили не розгортати постійної місії в Україні.¹¹⁵ Їхня допомога вкрай необхідна.

Тим часом Україні слід якнайшвидше ухвалити закон, що створює національний орган з розмінування і робочий національний центр з розмінування з метою забезпечити підтримку очищенню. Центр збиратиме дані про кількість та місцезнаходження мін, касетних боєприпасів і НВБ, створення централізованої бази даних, яка підтримувала б аналіз і планування для цілей очищення.¹¹⁶

Хоч під час триваючих бойових дій операції з розмінування можуть бути практично нездійсненними чи небезпечними, Україні було б доцільно створити правову і фінансову базу, необхідну для шонайшвидшого досягнення цієї мети після завершення бойових дій. Це дозволить звести до мінімуму вже й так неприйнятно велику шкоду, якої зазнають і військовослужбовці, і цивільні особи від мін, що їх використовують обидві сторони.

Підвищення рівня підготовки з питань цивільного захисту

Солдати та інший ОС на державній службі потребують вищого рівня підготовки з питань МГП і цивільного захисту. Ця підготовка має ґрунтуватися на реальних життєвих ситуаціях, з якими стикаються солдати на сході України, та давати їм змогу відчувати процес прийняття рішень при відпрацюванні сценаріїв, призначених перевірити, як вони практично застосовують здобуті в аудиторії знання.

Медична підготовка, стрілецька підготовка, вміння всебічно використовувати місцевість (загалом, базові навички солдата), і базова підготовка з МГП — все це згадувалося в інтерв'ю, проте навчання з питань цивільного захисту чи було взагалі відсутнім, чи настільки мінімальним, що не мало ніякого ефекту. «Ні», — відповів один ветеран Дебальцевого, коли його запитали, чи пройшов він підготовку з питань МГП або цивільного захисту.¹¹⁷ «Ні, тільки вбивати», — сказав інший. «Зберегти своє життя і життя свого побратима по зброї. Ти — тварина, бігаєш, як ящірка, з кулеметом».¹¹⁸ Ветеран Сходу і військовий психолог сказав: «У нас було дві години міжнародного гуманітарного права. ... Ніхто серйозно про це не говорив. Навіть серед професійних солдатів більшість і гадки не мали про це».¹¹⁹

Унаслідок такої недостатньої освіти з питань МГП, значне число солдатів і добровольців, які служили на передовій, нечітко розуміли різницю між комбатантами і цивільними особами. У жителях бачили тих, хто активно або потенційно стоїть за сепаратистів або росіян, і, отже, не підпадає під визначення «цивільної особи». Колишній солдат сказав: «Будь-хто із стільниковим телефоном поряд із вашою позицією є потенційним ворогом». А ще пізніше, під час інтерв'ю: «Стріляй по всьому, що рухається. Хто там розслідує?»¹²⁰ І інший: «При першому ж контакті я зрозумів, що цивільні особи є нашими ворогами. У них не було зброї, але вони коригували вогонь противника».¹²¹ В рамках навчання важливо охоплювати не тільки тактичні заходи, а й починати міняти образ мислення військових на той, який дозволяє припускати, що люди, які живуть на лінії зіткнення, — це цивільні особи, що мають бути захищені, як зобов'язує закон.

¹¹⁵ Донбаське міжнародне інформаційне агентство, «Служба ООН з питань протимінної діяльності не відкриває програми для України», 5 квітня 2016 року, <https://dninews.com/article/un-mine-action-service-will-not-open-program-Ukraine>

¹¹⁶ Монітор протипіхотних мін і касетних боєприпасів, «Україна протимінна», 8 серпня 2016 р, <http://www.the-monitor.org/en-gb/reports/2016/ukraine/mine-action.aspx>

¹¹⁷ Інтерв'ю CIVIC, Краматорськ, липень 2016 р.

¹¹⁸ Інтерв'ю CIVIC, Івано-Франківська область, липень 2016 р.

¹¹⁹ Інтерв'ю CIVIC, Київ, липень 2016 р.

¹²⁰ Інтерв'ю CIVIC, Київ, вересень 2016 р.

¹²¹ Інтерв'ю CIVIC, Київ, вересень 2016 р.

Солдати і командири польових частин мають щонайменше отримати поглиблену підготовку щодо чотирьох принципів права збройних конфліктів і, зокрема, вимоги розрізняти цивільних осіб і комбатантів. Крім того, командири мають розуміти стратегічні переваги захисту цивільних осіб та їхнього майна.

Окрім навчання в аудиторії, головні особи начальницького складу на рівні частини повинні пройти практичне навчання з відпрацюванням дій в умовах різної тактичної обстановки. Там, де це можливо, це навчання належить поширити на окремих солдатів на позиціях. Навчання має включати не тільки те, як відрізнити цивільну особу від комбатанта, але й як поводитися з цивільними особами в нещасних випадках, коли їм завдано шкоди.

«При першому ж контакті я зрозумів, що цивільні особи є нашими ворогами. У них не було зброї, але вони коригували вогонь противника».

Очевидно, що Міністерство оборони могло організувати розповсюдження кишенькових карток з МГП від Міжнародного комітету Червоного Хреста. Вони містять прості пояснення ключових норм МГП, проте підкріплені авторитетом Міністерства і посиланням на санкції за недотримання цих норм. У поєднанні з навчанням військових сержантського складу, усі українські військові повинні розуміти, що норми МГП застосовується і до них.

Незалежно ні від чого, у сфері воєнної політики України слід плекати культуру захисту цивільних осіб і розсудливості при застосуванні сили в населених районах, і починається вона з навчання.

Спростити і зробити безпечними процедури перетину на контрольних пунктах в'їзду-виїзду

Внутрішньо переміщені особи і сім'ї, розділені лінією зіткнення, зазвичай наголошували, що пункти в'їзду-виїзду на лінії розмежування між КТ і НКТ є місцями великої небезпеки.¹²² Українська влада має вжити заходів, щоб і процес пришвидшити, і забезпечити належних та безпечних місць тимчасового укриття поблизу контрольних пунктів в'їзду-виїзду. Чинна тепер процедура наражає цивільних осіб на небезпеку від мін на узбіччі, артобстрілів, прямого вогню, від дії опадів улітку й узимку, і від проявів бандитизму. Окрім того, ця процедура довго триває і є заплутаною.

Слід віддати належне Україні за те, що вона забезпечує роботу КПВВ, а надто з урахуванням характеру конфлікту. Наявність наметів з обігрівом у зимові місяці на деяких КПВВ для цивільних є ознакою прогресу. Позитивним є і наявність інформаційних знаків, що дозволяє цивільним особам ліпше підготуватися до перетину лінії на блок-постах. Й, утім, слід зробити більше для забезпечення прав і гідності тих цивільних осіб, які змушені перетинати кордон з особистих або юридичних причин.

Доконечними вбачаються такі три кроки: (1) скасувати Тимчасовий порядок, який вимагає наявності дозволу для перетину лінії розмежування, щоб зменшити для цивільних осіб час очікування; (2) поширити на контрольні пункти в'їзду-виїзду режиму повної заборони на ведення вогню. КПВВ і дороги, особливо в «сірій» зоні, що ведуть до КПВВ, треба звільнити від зброї, мін та інших загроз; і (3) проводити спеціальну підготовку військовослужбовців і/або працівників поліції, призначених на контрольні пункти в'їзду-виїзду, з питань гідного і ввічливого поведіння з цивільними особами.

¹²² СММ ОБСЄ, «Викликане конфліктом переміщення населення в Україні: Посилення вразливості постраждалого населення і тригери напруженості всередині громад», липень 2016 р., <http://www.osce.org/ukraine-smm/261176?download=true>

Поліпшити зв'язки між громадами і органами влади

Відносини між місцевими громадами в Донбаському регіоні та державою в результаті конфлікту стали напруженими, тож державі слід ужити серйозних заходів з відновлення довіри, законності, поваги і відчуття впевненості, рівень яких уздовж лінії зіткнення тепер досить низький.

Встановлення більш тісних відносин протидіятиме пануванню проросійських і про-сепаратистських ЗМІ і меседжів, які, ймовірно, впливають на людей.¹²³ Багато з опитаних цивільних осіб з обох боків лінії зіткнення вважають державу надто бідною і врешті незацікавленою в тому, щоб їм допомагати: «Наскільки я знаю, у місцевої влади немає грошей, щоб нам допомогти», — сказала вихователька дитячого садка в Мар'їнці.¹²⁴

Для вирішення цих проблем, уряд України насамперед має відокремити цивільне населення від збройних сил шляхом виведення, наскільки це можливо, всіх військових частин із цивільних районів. Будь-які військові цілі, особовий склад та/або техніку не слід розміщувати ближче певної відстані від будь-якої будівлі, що активно використовується цивільними особами як житло або притулок — наприклад, не ближче, ніж радіус вибуху боєприпасів, які переважно використовує протилежна сторона. Так само не слід примусово відселяти цивільних осіб зі згаданих будівель.

По-друге, уряд має організувати систему комунікації в масштабі реального часу за допомогою різних засобів масової інформації для надання інформації місцевим громадам про найважливіші події на місцевому, національному та міжнародному рівнях. Це завдання буде непростим, враховуючи, що «ЛНР» і «ДНР» блокують багато сайтів і телевізійних каналів, якщо лиш вони не є про-російськими або про-сепаратистськими, але що практично можна, то зробити слід.

Деякі ВПО, з якими спілкувався CIVIC, стверджували, що потерпають від дискримінації з боку місцевого населення і державних установ, та вважали, що українська влада їх свідомо маргіналізує. Один колишній учитель з Макіївки сказав: «Бюрократичний апарат працює проти ВПО, і це дуже лякає. ...Психологічно дуже важко, коли існує поділ на ВПО та інших українських громадян, коли щоразу, коли вам щось потрібно, ви повинні показати якусь посвідку».¹²⁵

Українська влада вже створила структури, які спроможні багато зробити для відновлення відносин із постраждалими громадами, — згадані вище CIMIC і MOT.

Відгуки цивільних осіб про CIMIC, хоча й не часті, були позитивними. Утім, CIMIC потерпає від неповного кадрового забезпечення та фінансування, та й не можна очікувати, що цей маленький, спеціалізований підрозділ зі 100 співробітників забезпечить зв'язок із цивільною адміністрацією і місцевими організаціями для 250-тисячного війська.¹²⁶ І хоча тих майже тридцять представників CIMIC, яких CIVIC опитав, були на позір добре мотивованими, жоден з них не згадав про якесь формальне навчання з питань взаємодії з цивільними особами в умовах проведення бойових дій чи за їхніми межами.

MOT має чітку, амбітну й зорієнтовану на цивільне населення місію, проте один адвокат, знайомий з роботою різних міністерств, підрахував, що MOT створено з поточним бюджетом, рівним всього лиш кільком сотням тисяч доларів.¹²⁷

Незважаючи на ці обмеження, українській владі слід ужити заходів для поліпшення відносин категорії «громада-держава» шляхом надання повної політичної і фінансової підтримки CIMIC і MOT. До пріоритетів MOT початкового етапу має належати переміщення представників місцевої влади назад у райони на передньому краю для відновлення, де є така змога, життєво важливих послуг. Ці посадові

¹²³ Стівен Енніс, «Як телебачення Росії застосовує психологію до України», 4 листопад 2015 року, <http://www.bbc.co.uk/monitoring/how-russian-tv-uses-psychology-over-ukraine>

¹²⁴ Інтерв'ю CIVIC, Мар'їнка, серпень 2016 р.

¹²⁵ Інтерв'ю CIVIC, Київ, серпень 2016 р.

¹²⁶ Метью Скофілд, «Військо України відновлюється, попри бюджетні і воєнні лиха», 9 листопада 2015 р., <http://www.mcclatchydc.com/news/nation-world/world/article43759791.html>

¹²⁷ Розмова CIVIC з адвокатом, Київ, вересень 2016 р.

особи мають заохочувати створення з допомогою своїх колег у «ЛНР» і «ДНР» неформальних пунктів перетину, через які б місцеві жителі, зареєстровані в населених пунктах, близьких до лінії розмежування, могли б пересуватися, щоб купити їжу, відвідати родичів та отримати пенсії, послуги охорони здоров'я чи психіатричну підтримку. Щоб контроль на цих перепускних пунктах не перехопили злочинні групи, вони можуть перебувати під спостереженням ОБСЄ.

Місцеві жителі проходять через лінію зіткнення по розірваному мосту в станиці Луганській, Луганської області на сході України, в суботу, 16 січня 2016 року. (ОБСЄ / Євген Малолетка)

ВИСНОВОК

Від 2014 року Україна зробила чимало для захисту цивільних осіб. Вона знову має розмірно дієздатне військо, надійну національну гвардію й ужила позитивних заходів щодо припинення найгірших ексцесів з боку воєнізованих організацій, що діють в зоні конфлікту. СІМІС і Міністерство з питань тимчасово окупованих територій є обнадійливими першими кроками до створення установ, що готові й спроможні захистити цивільне населення. Якщо їх дотримуватися, то положення мінських угод щодо важкої зброї здатні різко скоротити втрати серед цивільного населення.

Роботи, тим не менш, є ще багато. Чи не найголовніший виклик полягає у знаходженні відповідного набору правил, програм навчання і механізмів, що прищеплював би філософію цивільного захисту усім українським установам — зокрема, силовим. Щоб, насамкінець, у збройних силах жоден ветеран чи солдат дійсної служби не сказав би те, що мовив один під час інтерв'ю: «На мій погляд, цивільних осіб в АТО немає».

НВБ і міни є величезною загрозою, яка не зникатиме протягом багатьох наступних років. Чим більше випущено артилерійських снарядів і встановлено мін, тим більшою буде вартість очищення на найближчі місяці й роки. А ще однією великою проблемою стане достатність фінансування Міністерства з питань тимчасово окупованих територій, СІМІС і та всіх інших ініціатив, спрямованих на проведення реформ.

Міжнародне співтовариство також має підтримувати в Україні зусилля з демілітаризації конфлікту і захисту цивільних осіб. За умови створення послідовного і відповідального плану уряду щодо захисту цивільного населення, міжнародне співтовариство має забезпечити політичну, технічну та фінансову підтримку усіх ініціатив, згаданих у цій Доповіді, у плані державної політики, навчальної підготовки і розмінування.

До створення інституційного потенціалу треба докласти зусиль, та, як показує досвід інших країн, у цьому немає нічого неймовірного. Окрім того, прагнення братися за реалізацію величезне як серед ветеранів, що служили в зоні конфлікту і хотіли б бачити, що їхні зусилля приносять свої плоди, так і серед цивільних осіб, які там живуть.

РОЗПІЗНАТИ. ЗАПОБІГТИ. ЗАХИСТИТИ. ЗАЛАГОДИТИ.

Copyright © 2016

Центр цивільних осіб в умовах конфлікту
(Center for Civilians in Conflict)

Усі права захищені

Надруковано в Україні

Переклад з англійської Дмитра Шкрюби

Фото на обкладинці: Чоловік проходить повз
нерозірваний снаряд у східному українському місті
Краматорськ Донецької області, 11 лютого 2015 року
(Getty Images/AFP/ Володимир Шуваєв)

civiliansinconflict.org

ПРО ПРОЕКТ

Доповідь «Ми боїмося тиші» ґрунтується на польових дослідженнях, проведених в Україні у період з червня по жовтень 2016 року. Наше дослідження, яке здійснювалося у районі біля лінії вогню, вивчало дії різних воюючих сторін: як це впливало на цивільне населення, і як цивільні особи сприймали заходи сил безпеки щодо їх захисту. Зрештою, дослідження надає рекомендації, адресовані воюючим сторонам і міжнародній спільноті, щодо шляхів вирішення потреб цивільного населення у захисті.

ПРО ЦЕНТР ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ В УМОВАХ КОНФЛІКТУ

Наша місія полягає в тому, щоб поліпшити захист цивільних осіб, що опинилися в зонах конфлікту у різних кутках світу. Ми закликаємо і радимо міжнародним організаціям, урядам, військовим і озброєним недержавним формуванням прийняти і здійснювати політику щодо запобігання шкоди цивільному населенню. А в разі, коли цивільним особам завдано шкоди, ми наполягаємо на потребі компенсації шкоди та наданні допомоги після завершення конфліктів. Ми робимо так, щоб голоси цих цивільних осіб почули ті, хто ухвалює рішення, які зачіпають життя мирного населення.

T +1 202 558 6958

E info@civiliansinconflict.org
civiliansinconflict.org